

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई - ४००००१
रजि.नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs.mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटीचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ११. मार्च, सन १८८८. अंक ३.

प्रकाशक (एडिटर)

जनार्दन बाळजी मोडक, बी. ए.

व

काशिनाथ नारायण साने, बी. ए.

हे मासिक पुस्तक

पुणें येथें

ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत छापिलें.

किंमत ८ आणे.

विक्रीस तयार.

खाली लिहिलेली उपयुक्त व मनोरंजक पुस्तके ही आमचे आफिसांत विक्रीस तयार आहेत. खाली लिहिल्याप्रमाणे रोख पैसा पाठविला असतां पाठविण्यांत येतील.

काव्येतिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक.

अनुक्रम नंबर.	ग्रंथाचें नांव.	किंमत.	ट०	हां०.
	ऐतिहासिक ग्रंथ.	रुपये. आ०	आ०	पै.
१	पेशव्यांची बखर	१ ४	२	०
२	भाऊसाहेबांची बखर	१ ०	१	६
३	श्रीमंत संभाजी महाराज व राजाराम } महाराज यांचीं चरित्रें	१ ०	१	६
४	साष्टीची बखर. *	० ४	०	६
५	ब्रम्हेंद्र स्वामीचें चरित्र. *	० ५	०	६
६	विठ्ठल शिवदेव विंचूरकर यांची छोटी बखर	० २	०	६
७	थोरले शाहूमहाराज यांचें चरित्र.	१ ०	१	६
८	पंत प्रधान यांची शकावली *	० ६	०	६
९	श्रीमंत छत्रपति धाकटे रामराजे व धाक- } टे शाहूमहाराज यांचीं चरित्रें	१ ०	१	६
१०	खड्यांच्या स्वारीची बखर	० ४	०	६
११	नागपूरकर भोंसल्यांची बखर	१ १२	२	०
१२	होळकरांची कैफियत.	१ ६	२	०
१३	श्रीमंत भाऊसाहेब यांची कैफियत	० ६	०	६
१४	दामाडे सेनापति व गायकवाड यांची हकीकत	० ८	०	६
१५	श्रीमंत नारायणराव पेशवे यांची बखर } कारभारी पक्षाच्या हकीकतसुद्धां	- २	-	६
१६	राजनीति मल्हार रामरावकृत	० १२	१	०

मराठी कविता.

१	मुक्तेश्वरकृत महाभारत वनपर्व.	२ ०	२	६
५	वामन पंडित प्रकरणे ४५	२ ०	२	६
११	मोरोपंतकविकृत प्रकरणे ५५ भाग १ ला.	२ ०	२	६
१२	अनेककविकृत प्रकरणे १७ भाग १ ला.	२ ०	२	६
	निल्लूण चरित्र-विठ्ठलकविकृत. *	० २	०	६
१७	अनेककविकृत भाग २ रा प्रकरणे ४२	२ ०	२	६
२२	मोरोपंतकविकृत-प्रकरणे २९ भाग २-रा	२ ०	२	०
२४	अनेककविकृत भाग ३ रा	२ ०	२	६
२५	श्रीरामदासस्वामीकृत रामायण व इतर कांहीं प्रकरणे... ..	१ ८	१	६

वर्गणीदारांस विशेष सूचना.

वि० वि०. काव्येतिहास-संग्रहाचें आफिस पूर्वीचे ठिकाणांतून काढून हल्लीं सदाशिव पेंठ, पुणे, घर नंबर ७३६ रामभाऊ जोग यांचे वाड्यांत आणिलें आहे. कळावें हे विनंती.

काव्येतिहास-संग्रह व्यवस्थापक.

विषयक्रम.

बखरी.

चित्रगुप्त विरचित-शिवाजी महाराजांची बखर. .. २५-४८

बडगांवकर जयरामस्वामी व त्यांचे शिष्यप्रशिष्य ह्यां-

चे चरित्रांची बखर संपूर्ण. .. ३३-४८

मराठी कविता.

अनेककविकृत भाग ४ था:—

नरहरिकृत गंगारत्नमाला .. १७-२४

श्वानातें नृप वारितो निजमुखें बोलें नको पामरा ।
 शिवाजी नृपनायकासि नयनें वीलोकिजे रे बरा ॥
 बेगीं रक्षुनि प्राण जाग अपुला ऊठोनि जा येक्षणीं ।
 मी देतो जिवदान तू हिनमती मी एक चिंतामणी ॥ ५ ॥

या गोष्टी महाराजांच्या खानानें ऐकून, परम क्रोधायमान होऊन, मित्रभाव टाकून, अद्वातद्वा मनस्वी खावंदगिरी पेशानें बोलें लागला. यद्यपि सदर्भ पाहतां येणें प्रमाणें. यदर्थी श्लोकः—

शीवा तूं बरजोर क्यौं कर हुवा मै अफजला देखयो ।
 चलना ईस घडी हुकूम तुजकू है पैरवी रे कियो ॥
 मेरी बात सुनो मजाख न कियो जाने बचेगी शिवा ।
 पाच्छाहा इतराजिमो मत अयो कीयो बडे की दुवा ॥ १ ॥
 शीवा तूं बदमस्त क्यौं कर हुवा तूरा लगाया बडा ।
 हाता ले तरवार अफजल अया शाताब होना खडा ॥
 कुणबी होकर तूं मजाख समजूं है बात जानो बुरी ।
 चलना ईस घडी डरो मत शिवा कोई न बाजा पुरी ॥ २ ॥
 पाच्छाही सब छीन लेकर शिवा बेमान क्यौं रे हुवा ।
 दर्था अफजल [बो] बडा बजिरमो किस्सान ते रे कुवा ॥
 पकडो हिम्मत जांदगी इस घडी मै जोरसे रे अया ।
 कीयो रोषन पैरवी अखनसो यहू सून मेरा कहा ॥ ३ ॥
 शीवाकू बरजोर माकुल नही गाफील क्यौं रे हुवा ।
 दिखियो अफजलका दिदार अखर जानिसे ते रे मुवा ॥
 जादा हेतुलबात रोष किय येही बात क्यौं रे करी ।
 पाच्छासे बाडे जादगीच करिया किस्सान ते रे बुरी ॥ ४ ॥
 ऐरे अफजल बाग हो कर अया देखो शिवा येह घडी ।
 अब तेरे सपडा मजाख न चले कैदेत होरे दडी ॥
 नखरा ते सब छोड दे मज कियो जाने बचेगी शिवा ।
 पाच्छाके दरबंदगीस चलना देखो अच्छी रे हवा ॥ ५ ॥

ऐसे अफजलखान बोललिया उपरि बहुत क्रोध तवकें खानास महाराजांनीं उत्तर फिरोन दिधलें. यदर्थी श्लोकः—

मद्ये उन्मत होउनी मुढमती अफजल बोलें कसा ।

जातीचा हिन येवनासि नकळे सिंहापुढें हा ससा ॥
 आला काळ समीप जाण घटिका पूर्णत्वता पावली ।
 श्रीअंबे प्रति गोंधळासि बकरा दाणी असे दीधली ॥ १ ॥
 देखोनी शिवभूपतीस जळला सक्रोध तो अंतरी ।
 घ्यावा प्राण असेचि जाण गमलें आनिष्टता वीवरी ॥
 धांतीचे पटलें कसा यवन तो उन्मादता पावला ।
 तेंव्हां त्या नरनायकें मुढमती पापिष्ट वीलोकिला ॥ २ ॥
 अफजला शिवभूपती निजकरें मृत्युप्रती देतसे ।
 श्रीअंबा नर नायकासि सदये येशासि अर्पीतसे ॥
 आयुष्याबधि पूर्णताचि भरली अन्यत्र नाहीं कदा ।
 महिषासूररूपे असे यवन हा दंडीन या दुर्मदा ॥ ३ ॥
 आला अफजल बेनवा मुढमती भेटावयातें नृपा ।
 शीवाजी सरजा हटेल न ढळे आहे हराची रूपा ॥
 देखोनी सदरा अवेश न धरे त्या येवनातें मनी ।
 बोले उन्मत होउनी निजमुखें जाणा अभित्रा खुनी ॥ ४ ॥
 फारें बोलसि वाजटा धिटपणें लज्जा न वाटे तुला ।
 आतां मी निकरें चि मारिन रणी हा निश्चयो कल्पिला ॥
 केव्हीं काय तुशाच मर्कट जसें चेष्टा करी आगळी ।
 शीवाजी सरजा समर्थ अवनी या भोंसल्याचे कुळी ॥ ५ ॥
 ऐकें रे मतिमंदटा बरळसी सर्जा शिवाजी पुढां ।
 सिंहा सन्मुख नाण काय करिसी तूं अफजला रे मुढा ॥
 हस्ती हे तुळजा फिरंग चमके घेईल प्राणा शणी ।
 नाहीं सोडविता [तुला] मज दिसे प्रत्यक्ष तो रे रणी ॥ ६ ॥
 बीजापूरहि बेदरादिक शणी मी जिंकितों येकदां ।
 तानाशा सुलतान मारिन करीं अन्यत्र नाहीं कदा ॥
 दिह्छी आदि करूनियांच अवघे त्या पादशां दंडितों ।
 हंमाऊ बलखासि घेइन बळें कीर्तीस विस्तारितों ॥ ७ ॥
 तेथे अफजल [तूं] किसांनीं मजला दृष्टी पुढें दीसतें ।
 आतां जासिल केउता परतुनी दंडीन आतां तुजें ॥
 येईरे शरणागतासि चपळें कां प्राण देसी मुढा ।

शिवाजी सरजा समर्थ अवनीं तूं नृण माझे पुढां ॥ ८ ॥
 तूझी माय भटारणी स्मर मनीं या रे क्षणीं पामरा ।
 नाहीं अक्कल अल्पही मुढमती त्वां भक्षिलीरे सुरा ॥
 शिवाजी सरजा समर्थ भुतळीं वीलेकुनी पाहिजे ॥
 जातीचे हिन येवना अशुनिरे प्राणासि संरक्षिजे ॥ ९ ॥
 तूतें मारुनि येथ रक्त टिकला लावीन भाळीं अतां ।
 श्री अंबा वरदे प्रताप मजला नाहींच अन्यत्रता ॥
 अफजल्ला करुणा तुझीच हृदयीं आमोघता पातली ।
 माझे रे भुवनासि येउन गती कांरे असी लाविली ॥ १० ॥
 बीजापूरपती रडेल हृदयीं ऐकूनि तुझ्या वृता ।
 ऐसें हे न करीं कदां मुढमती नाहीं मती योग्यता ॥
 तुळजा हस्तकिंची फिरंग चमके आतूरता अंतरीं ।
 अफजल्ला रुधिरांधके प्रिय असे ते प्राशना सत्तरी ॥ ११ ॥
 भटारीच्या पोरा परम कपटीया मुढमती ।
 शिवाजी सर्जाची तुजसि नकळे आशुनि गती ॥
 नको देऊं प्राणा त्वरित फिर मार्गेच सदना ।
 न ठाकेरे माझे क्षणभरि [हि तूं] जाण कदना ॥ १२ ॥

ऐसे शिवभूपती वदतांच अफजल परम क्रोधित जहाला आणि खानाची नजर बावरी पाहिली तेव्हां दत्ताजीपंतानीं खानाजवळ जाऊन कार्नी अर्ज केला जे, तुम्ही परसदनास येऊन अविचारपणें बोलतां हेच प्रतिबंधकता कांहीं जप पावत नाहीं. राजियाचे कावेशीत आलां हा शब्द कांहीं आम्हांवर नाहीं येविशीं बहुतां प्रकारें तुम्हांस सांगितलें असतां तुम्ही आपला स्वभाव गुण टाकीत नाहीं. सावध होऊन पहाणें. तुम्ही व दोघेही खिजमतगार इतक्या-निशीं मरणाच्या गृहास आलां असोन बोलीप्रमाणें संपादावें तो अर्थ न करितां निंद्य गोष्टी आरंभिल्या. शिवाजी तुमची पवीं धरीत नाहीं. दिल्लीपति औरंग-जेबास ठायीं ठेवावें ही नजर शिवाजीची, तेथें बिजापूरची कथा ती काय ! या सर्व गोष्टी चित्तांत यासमयीं ठेवून, परस्परें भेटी घेऊन, सारांश महाराजांचें [सख्य] संपादावें यांतच स्वहित आहे. तुम्ही तो सर्व गोष्टीनें माकूल, अ-ज्ञानपणें केलियास सध्यां प्राणानिशीं मुकतां यासि संदेह नाहीं. आम्ही जो क-रार केला तो एकीकडे ठेविला. याजउपरि या गोष्टीचा मजबूर शब्द अणुमात्र नाहीं. " ऐसें दत्ताजीपंतानीं निषेध करून खानास चार अर्थ उगवोन सांगित-

ले. परंतु ध्यानावर खान येत नाही. पुढील भविष्य दत्ताजीपंतांनी चित्तांत आणून खानापासून दहा हातांचे तफावतीने जाऊन बैसले. तेसमयी खानास आवेश न धरितां, पुढील मरण चित्तांत न आणितां, खान महाराजाचे भेटीस म्हणोन एकाएकीच उठले. नंतर महाराजांहीं सावधचित्ते उठोन उभे राहिले. खान सरसावोन पुढें आला. यदर्थी श्लोकः—

क्रोधे शिवनृपावरीच उठला अफजल पापी कसा ।
 बेष्टूनी उदरांत खंजिर बळें तो मारिला हो घुसा ॥
 पोटीं ते अडकाउनीच करिंचा खंजिर लागू नसे ।
 शिव सर्जा लघु लाघवी निजबळें कौतूक केलें कसे ॥ १ ॥
 डावे हस्तार्फेचे चपेट धरणीं पै वासखे मारिलीं ।
 खानाचे हृदयी प्रवेश करितां आतें भुई पाडिलीं ॥
 तेव्हां विव्हाळ होउनी कुमति तो वेडावला अंतरीं ।
 शिव सर्जा उडि मारुनी सरकला रोखून पाहे अरी ॥ २ ॥

शिवाजीमहाराज. *

* अफजलखान.

आतें सावरुनी करेंच उदरीं त्या अफजलें घातली ।
 मूर्छा येउनि चाचरी मुढमती ऐशी दशा लाघली ॥
 तुळजा आड करुनियां शिवनृपें तत्काळ सांभाळिला ।
 पट्टे घेउनियां सकोप न धरे उठोनियां धांवला ॥ ३ ॥
 अफजलें उदरासि देउनि करा सक्रोधता नावरे ।
 पट्याची सिंग मारिली निजबळें त्या कूमती निष्ठुरें ॥
 भूपें मारुनियां उडी चुकविली ते अल्प लागू नसे ।
 जीरे टोप विदारुनी जवभरी जाण क्षतू तें दिसे ॥ ४ ॥

वाग्नखांनीं खानाचें उदर विदारिलें व बिचव्याचा वार चालविला तेणेंक-
 रून मूर्छा येऊन निचेष्टित भूमीवरी पडला. नंतर सावध होऊन सदरेचे
 चउत्रेवरून उडी टाकून परम भयानें निघाला. शिताबी करून चालिला.
 बाहेर पडतांच खानांनीं मोठ्यानें गलबला केला जे, शिवाजीनें मला मारिलें.
 दगा जहाला. लौकर धांवा. ऐसें बोलतांच भोयांनीं तत्क्षणीं पालखी आणोन
 त्यांत घालोन जलद निघाले. हें महाराजांनीं पाहून संभाजी कावजी महाल-
 दार यांस आज्ञा केली जे शिताबी करून खानाचें शिर कापून आणणें. ऐसा
 हुकूम होतांच त्यांणीं भोयांचे पाय मारून पालखी भूमीस पाडिली आणि शिर

* येथें चित्रे काढण्याकरितां मूळांत
 जागा टाकिली आहे.

*३. शिताबी=त्वरा.

कापून घेऊन महाराजांकडे आला. इतक्यांत सैदबेग खानाकडील याणीं जलदी करून एकाएकी महाराजांजवळ जाऊन पटेचा वार चालविला. तेसमयी महाराजांनीं जलदी करून जिवा महाली याजवळील हुद्देतील पट्टा घेऊन बिचवा डावे हातीं धरून ठाणमाण मांडून लघुलाघवी संधान प्रवर्तोन सरसावला. जोजणी परजणी घाव डाव उ डी ल प णी झ प ण नजरबाजी रोखोन सैदबेग याचे पटेचा वार पट्टेवर व बिचवेवर टाळिले. पांचवे वारानें महाराजांस सैद याणीं मारावें तो इतक्यांत जिवा महाली याणें फिरंगीनें खांदेवर वार केला तो पट्ट्याचा हात महाराजांस लागू व्हावा तो तोडला. तेणें सैद जेर जहाला.

तदुत्तर खानाचें शिर घेऊन महाराज व महाली व महालदार सहित किछेवर गेले आणि तोफेचे आवाज जहाले. ते होतांच गडाखालील लोक व घांटावरील लष्कर कोंकणांतून पेशवे व मावळे लोक चहूंतर्फा खानाचे गोटावर चालोन आले. खानाचें लष्कर खानास मारलेची खबर ऐकून आवसानें गेलीं आणि घाबरें होऊन महासंकटी पडले, इतकेंत महाराजांची आलेली फौज मारीत चालली. परम तुंबळ युद्ध जहालें. दोन प्रहर घोरंदर मांडिलें. खानाकडील थोर थोर वजीर कराराचे समशेर वहादर कैदीम जुने पठाण रोहिले हबसी मुसलमान व जातिवंत मराठे नामांकित धनगर ब्राह्मण व तसेच तो व ची ब हि ले व कर्नाटकी कांटेक बंदुखी व अ डा व, इटेकरी व बाणेकरी व सांगा बर्चीवाले मौडू गुरगुज, फिरंगा, कतिया, तोमर, गुरदेवाले व जु ने वा र हे ले गा ठे क र तिरंताज जेजाला व तोफा व बाण आदिकरून एक रंजक. हीडीनें युद्ध जहालें तें भारत-समान. महाराजांचे फौजेनें व पायींचे मावळे लोक याणीं व बाजे लोकांनीं पायउतारा होऊन मारामारी केली. खानाचे लोक तोडले ते जागजागां ठार झाले. कित्येक भारी जखमा लागून निचेष्टित पडले. तैसेंच मदोन्मत्त परम झुंझार हस्ती बुकणे व पलखदंती व छावे चालोन आले. महातांनीं मागांपूढां न पहातां शर्त केली. हत्तीस जखमा लागोन जर्जर जहाले. महात हत्तीवरून ठार होऊन पडले. त्याजमुळे हत्तींच्या शुंडा व पुच्छें तोडलीं व डोळे फोडिले. अर्बुज मावळे लोक, हस्ती कार्याचे हस्तगत झाले असतां अविचारपणें जायां केले. तैसेंच घोडे मातबर हबनी, विलापती, देसुरे, आरबी रणात्त आले. तैसे बिर्दाईत लोक पठाण, मोगल, रांगडे, रजपूत, ब्राह्मण व मराठे, धनगर स र दा ज

७३. कदीम=पुरातन.

७५. काटक क्रूर आणि रक्तपात करण्यास उत्सुक असे एका जातीचे कर्नाटकांतील लोक.

७६. माडू-हरणाच्या शिंगास पोलादी टोपणें लाडून दोन शिंगें एकत्र जुळून केलेलें शस्त्र.

७७. होड=पण, प्रतिज्ञा.

लोक ईर्ष्या धरून शृंजतां ठार पडले व कांहीं जखमी जहाले. एकाचे हात तुटले, एकाचे पाय शस्त्रे करून उडाले, एक रंवदळीनें तुडविले, एक कर्ण-नासिकहीन जहाले, एकाची उदरे शस्त्रेकरून विदारिली. अद्भुत युद्ध जहालें. दे धरणी ठाव हे गति लोकांस घडोन आली. शत्रूचा पराजय समरीं होऊन रक्ताचे लोट रणभूमीस चालले. क्षतेकरून वीर बंबाळ जहाले. धरा वीररक्तकुंकुमें विराजली. हा प्रकार घडोन आला. हें युद्ध कांहीं सामान्य म्हणावें असें नाहीं. महाराजांकडील लोकांनीं सीमाच केली. अफजलावर श्रीईश्वराचा लोभ जहाला. प्राणास मुकला. लष्कर अगदीं बिघडविलें. अमीर व मातवर लोक ठार पडले. मोठा हाहाकार जहाला. महाराजांनीं या कलियुगीं धर्मसंरक्षणानिमित्त श्री-विष्णूचा मानवी रूपें अवतार ही प्रमाणताच होऊन खानास कांहींच उमज न पडतां अविचारपणें सर्वस्वास मुकला. होणार तेंही प्रारब्धानुरूप घडोन येतें. लष्करची वाताहत जहाली. उरले वजीर पांडाव केले. जिते धरून आणिले. या विरहित साधन संपदा सांपडली बितपशीलः— हत्ती सुमार १५० दीडशें व घोडे सुमार ७००० सात हजार, उंट सुमारे ४०० व नक्त होन सुमारे सत्तर लक्ष पाडाव केले. या खेरीज जड जवाहीर हिरे, पाच, माणीक, मोती व कापड हर जिनसी साधें सकलाद व किनखाप बुट्टेदार व भरजरी बादली व कळसपाकी व मखमाली तागे व डेरे राहुट्या व पालें व जनावरें व तोफखाना ऐसें बेमुबलक पाडाव जहाले. राहिले लोकांनीं शरण येऊन दांतीं तृणें धरून काकूळती प्राणासाठीं आले, ते सोडून दिले. याशिवाय बायका व ब्राह्मण वैदिक मुलेंबाळें मुक्त करून सोडिलीं. महाराज पुण्यश्लोकी, धर्मात्मा, करुणासागर, दयावंत, शरणागत आलिया सहसा मारीत नाहीं. याजकरितां शत्रूकडील लोकांस धर्मवाट दिवली. महाराजांनीं पुण्याच्या कोटि जोडिल्या. जगीं कीर्तिध्वजा अचळासारखी लाविली. तदनंतर खानाचा पुत्र फाजील भयाभीत होऊन पार्थी चिंध्या बांधून, जीवित्वाकरितां निबिड झाडींत लोकसह पळालें. कठिण प्रसंग प्राप्त जहाला. कित्येक नागवे उघडे जखमी तकवारहित होऊन पडले. अन्न-उदकरहित रणीं हुंबू लागले. धे धे मार मार हेच आरोळी. धरा कंपायमान जहाली. जखमी जीवित्वाची आशा धरून नागवे उघडे पळून गेले. यदर्थी श्लोकः—

भुतांचे गणू जेंवि नम्र स्मशानीं ।

तसे नागवे वीर अफजलखानी ॥

७८. पाडाव करणें=जीवंत धरणें.

७९. फजलखान यास कांकडे याणें धरून छपवून ठेविलें होतें.

नसे अन्नपाणी क्षुधाक्रांत रानी ।

वजीरासि केली शिवे मेजवानी ॥ १ ॥

ऐशी फत्ते करून महाराज विजयी जहाले. प्रताप दैर्दाप्यमान अष्ट दिशांचे ठायीं भरून उरला. महाराजांनीं या कलियुगाचे ठायीं निस्सीमता केली. क्षात्रधर्माविषयीं सत्कीर्ति संपादून, अफजलाचा वध करून, अरिजनरत्नोदकाचा भाळीं टिळा लावून, खानाचे शिरकमल घेऊन, परमआनंदोन्मत्त मानस हृदय-पंकज सुपुष्पित करून, श्री अंबेचे दर्शन घेऊन, शिर नजर केले. आणि करद्वय जोडून प्रार्थना आरंभिली. श्लोक:-

श्रीअंबे कुलदेवते विनवितो जोडूनि हस्तद्वया ।

शीवाजी सरजावरी निशिदिनीं आमोघ कीजे दया ॥

अफजला जननी तुझेचि वरदे निर्नाम केला रणी ।

दासाचा अभिमान पूर्ण धरणें तू श्रेष्ठ चिंतामणी ॥ १ ॥

विजयातें वरिलें रुपा करुनियां श्री अंबिके संकटों ।

म्हैसा अफजल दंडुनी निजकरें आलों तुझे नीकटों ॥

शस्त्राची दिपिका धरुनि समरी लोलो करूं कौतुकें ।

केला गोंधळ साजिराच जननी हें येश आलें निकें ॥ २ ॥

श्री-अंबा वरदे नृसिंह समरी मी दास होऊनियां ।

अफजल दंडुनियां अरीच निकरें संपादिलें या जया ॥

शीवाजी नरनायकासि जननी संरक्षणे संकटों ।

दासाचा अभिमान पूर्ण धरणें आहे तुझे नीकटों ॥ ३ ॥

श्री अंबादर्शन घेतल्यानंतर श्रीमन्महाराज सकल सौभाग्यादिसंपन्न मातुश्री जिजाऊ साहेबांचें दर्शन

श्रीचीमूर्ति^०

महाराज

मातुश्री.^०

“मारिला व श्रीअंबेनें सकोप हृदयीं धरून म्हैसासुर कोलासूर रक्तबीज यांचे हनन केले, किंवा श्रीमहाविष्णूनें शुंभनिशुंभ नैखात्रे वधिला, व श्रीबामन वेश धरून बळीदैत्य पाताळीं घातला व हिरण्याक्ष हिरण्यकश्यप या कारणे नारसिंहरूप परम क्रूर धरून जानुजंघावरि घेऊन विदारिला, तद्वत् महाराजांनीं सकोप मर्दुमी करून अफजलखान स्वहस्ते निवटिला. तदनंतर अर्जुन स्वर्गभुषनास जाऊन श्रीसुरादि इंद्रास अजिंक्य निवातकवच असुर निवटिला व भारतयुद्धी

८०. येथेही चित्रें काढण्याचा पुस्तक लिहिणाराचा हेतु दिसतो.

८१. चित्रांची जागा व “मारिला” हा शब्द यांजमध्ये बरीच जागा मजकूर

लिहिण्यासाठी कोरी टाकिली आहे. पण तो लिहिण्याचा तसाच राहिल्यामुळे कथा-भाग जरा झुटित झाला आहे.

८२. शुंभनिशुंभास तर देवीनें मारिलें.

कर्ण वधिला व भीमसेनें कीचक महादारुण हस्त-चडकणेनीं मारिला व जरासंध समस्तांस अजिंक्य बळिया गाढा भीमहस्ते निघन पावला व गांगेय शिखंडीनें निवटिला, तद्वत् महाराजांनीं परमदारुण बलोन्मत या कलियुगीं अफजल पादशाही वजीर समरंगणीं स्वकरें वधिला. शहाजी-तनय शिवाजी महाराज यांणीं निस्सीमता करून अरीस निवटिलें. महाराज नरशार्दूळ, निराश्रितां महदाश्रय, कलियुगीं दुसरी साम्यता महाराजांस द्यावयासि नाहीं. यदर्थीं अन्युक्तीं वचन.

गगनं गगनाकारं सागरे सागरोपमा ।

महाराज भूभारहरणास श्री ईश्वरें अवतार धरिला. ना विष्णुः पृथ्वी पतिः । हें महापद महाराजांनीं संपादिलें. संपूर्ण राजांचे राजे शिवनरेंद्रछत्रपति नरचंडामणि दयावंत. जे जे युद्धास प्रवर्तले ते ते धर्मयुद्धेंकडून दंडिले, आणि जे जे शरणागत आले ते कृपाळू होऊन जीवन्मुक्त करून संरक्षिले.

तदनंतर महाराज गर्डी खालीं उतरोन सर्वांस दिलैदिलासा होऊन समाधानें केलीं. लढाईत जे मृत्यु पावले त्यांचीं वतनें त्यांचे पुत्रांस वंशपरंपरेनें चालविलीं. ज्यांस पुत्र नाहीं त्यांच्या बायकांस निमे वतनें चालविलीं. जे जे जखमी जहाले त्यांस बेगमीस दोनशें, शंभर, पाऊणशें, पन्नास होन मखमा पाहून दिले. मातवरांस घोडी दिली. सुवर्णाचीं हस्तकडीं व कंठमाळा व शिरपेंच व मोतियांचे तुरे व कलगिया व अंगठ्या, मोहनमाळा, मुक्तफळांचे चौकडे व जडित कटदोरे व कांहीं सुवर्णाचे साधे व हस्ततोडे ऐसे अलंकार बक्षीस दिधले. या विराहित वस्त्रे भरजरी बादली व मंदाल व शगे, इजारा, चादरा, तिबटे^{६६} व शोले, पटके, शाला पंचरंगी, सखलादी; ताडपदरी पासोड्या, दुपंटे हरजातीचें कापड सर्वांस माणूस पाहून महाराजांनीं दिधलें. संपूर्ण लोक चाकरीचे नांवाजले. तारीफ मर्दुमीचीं बहुतां रीती केली. महाराजांचे अभय अमृतोत्तमवचनें परम समाधान आपलाले जागां पावले.

तदनंतर खानाकडील लोक मातबर वजीर उमराव बाजे लोक पाडाव जहाले त्यांस महाराजांनीं समक्ष बोलावून आणून, धर्मन्याय चिंतांत आणून, ययाशास्त्र त्यांस वस्त्रेभूषणें घोड देऊन गौरव करून आपलाले स्वसंयळास चिजापुरास जावयासि महाराजांनीं आज्ञा दिधली.

६३. अन्युक्त-अन्योक्ति, अलंकार.

६४. “राजगडाखालीं” असें मूळांत आहे पण तें चुकीचें—कारण, प्रतापगढी असली अफजलखानाचा वध झाला असें

मागें लिहिलें आहेच.

६५. दिल-दिलासा=चिंतास आश्वासन.

६६. तिबट=पागोटें.

* बाजे=इतर.

तदनंतर महाराजांनी फत्ते केलियाची खुशाली केली. हत्तीवरून शर्करा सर्वास वांटली. वाजंत्रे व तुतारे म हा ला व नगारे मृदंग घंटा शंखनादाची गर्जना जहाली. समस्तांस परमानंद होऊन महाराजांस सेवक लोकांनी व समस्त महाराजांनी नजरा केल्या. घोरोघरीं विजय घुड्या उभवून कर्दळीस्तंभ व कुंकुमाचे अंगणीं सडे घातले. परम उल्हास लहानापासून योरास जहाला. समस्त ब्राह्मणांस दान दक्षणा दिधली. फकीर गोरगरीबांस खैरात केली. तदनंतर ब्राह्मणभोजने घातली. कुलधर्म संपादिला. श्री तुलजापूरनिवासिनीचे पांच गोंधळ घातले. महास्वळोस्वळी महापुरुष संन्याशी व सिद्ध साधु यांसि पूजोपचारास द्रव्य पाठविले. व महाजागृत स्याने श्रीशंकर श्रीविष्णुमूर्ति यांसि जे जे नवस केले होते ते अर्पण केले. तदुत्तर अफजलवधानें यश आलियाचें संतोषाचें वर्तमान मातबरांस व मांडलिक राजे व संस्थानिक देशोदेशींचे देशकांस वगैरे इष्टमित्रांस व वजीर उमराव यांसि व श्रीमंत सकलतीर्थरूप राजश्री शहाजी महाराज आबासाहेबांस वर्तमानें लिहून वार्तिकासमागमें पाठविली. किळोकिल्लियांस शर्करा पाठवून तोफेची सरबत्ती केली. महाराज विजयी होऊन अफजल निर्दालिला. अस्मांनी फत्तेची ध्वजा लागली. महाराजांनी अंगेजींची व जातीनिशीं मर्दुमीची निहार्यत केली. सर्वाजनांनी व जनस्त्रियांनी आशीर्वाद देऊन महाराजांस परमानंद चित्ते बोलले. समस्त ऋषिब्राह्मणांनी व साधुजनांनी व तपस्वी महावृद्धांनी मस्तकें डोलवोन वेदोक्त मंत्राक्षता परम दयावंत होऊन महाराजांचे मस्तकीं अर्पिल्या. महाराजांचे धैर्याची व सुधा कर्ण धार्मिक शौर्यकर्माची अणिमा* पाहून श्री संपूर्ण तेतीस कोटी अमर व अमरनाथ अनुपदे गणगंधर्व व सिद्धचारण यक्ष किन्नर व नरनाथ व पन्नगेश्वर परम म क रों आमोदित मानसे गुप्तरूपे प्रगटांत न आणितां महाराजांचे मस्तकीं कनकपंकजे अर्पून मस्तकें समस्तांनी डोलविली. या शिवाजी महाराजांची जर्गी कीर्ति पावतू शशिसूर्य तावतूकाल भीमभानुतेजप्राय प्रसर जाहली.

या नंतर बिजापुरास ताबडतोब शिताबीने जासूद व हरकारे यांणी जाऊन युद्धाची खबर लष्कर लुटून फत्ता केलें व शिर कापून नेलें ही संपूर्ण तपशिल जाहीर केली. ते वेळी पादशाहा तख्तावरून उतरून दिलगीर होऊन महालांत जाऊन पलंगावरि निजले. बहुत खेद प्राप्त झाला. तैशीच बडे साहेबिणीस खबर कळतांच पलंगावरि बैसली होती तेथेंच परम चित्ताक्रांत होऊन दुःखे करून ललाट ताडून निचेष्टित पडली. सौख्ये स्विअमतीस

*७. अंगेत्र=अंगेजणी-एकांगी.=अंग-
ची हिंमत. *८. विहायत. ?

*९. सहेली=सखी.

* अणिमा ही * सिद्धीतील पहिली.

उभ्या होत्या त्याणीं उठवून सावध करून उचलोन पलंगावरि बैसविली. तिणें श्वास टाकिला आणि रुदन करूं लागली. अफजल्लासारखा महाराजांनीं मारून शिर कापून नेलें, लष्कर लुटून फत्ता केलें, अतःपर पादशाहीस खोर्मा आली. असें मोठे दिलगिरीनें बोलें लागली. या इन्शा अछा हुतआला या खुदा या खुदा या सुबहान या सुलतान पीर पैगंबर परवार दिगार रहिमानुर-हिम म्हणों लागली. सखेद चित्ते अंग पलंगावरि टाकून रडों लागली आणि बोलली कीं, खुदांनीं अहलशाही बादशाही मेहेरें' करून शिवाजी राजियास दिधली आणि आमची पादशाही बुडाली. ऐशा कित्येक कल्पना करून पादशाहा व पादशाहाजादी यांनीं तीन दिवस उपोषणें केलीं. कुल् लष्कर व शहर दिलगीर जहालें. पादशाही नौबत उपडी घातली. समस्त जन बोलें लागले जे, अतःपर तमा न धरितां बेवसवसो महाराज फौजेसह येऊन शहर मारील कीं काय ! पादशाही जवरीनें घेईल. याउपरि पादशाही यवनांची बुडाली. मराठी राज्य जहालें. ऐसें समस्त लहाना पासून घोर बोलूं लागले. पादशाहाचें मोठें अनहित जहालें.

इकडे महाराजांनीं मंचकीं निद्रा केली असतां दासाभिमाना श्रीतुलजापूर-निवासिनी जगदेबा गोदोहन समयास प्रत्यक्षता स्वतःसिद्ध स्वप्नी येऊन महाराजांस सदय आत्मा दिली की, " अफजलखान तुझा वैरी. होता तो तुजपासून मारविला. तुजला प्रसन्न जहालों. तुझे भक्तीस परम लुब्ध जहालों आहे. तुझे राज्यांत वास्तव्य करून, पुढें तुझे सर्व प्रकारे कल्याण करून, तुझे हस्ते वैरियांचा पराभव करून, संपत्ति संतति सहित राज्याभिवृद्धि करणें आहे. तरि आपली स्थापना करून पूजा ऊर्ज्या यथाविधि भक्तिभावे चालविणें." हा दृष्टांत चमत्कारयुक्त जाहला. अंबेने सांगितलें ही प्रमाणताच. श्रीवचनास अंतर करितां नये. यावरून महाराजांनीं गंडिका नदीस कारकून शहाणा मनुष्य ऐवज देऊन पाठवून दिला. त्याणें जाऊन तेथें अपूर्व शिळा विलोकन करून ती गाडियाघर घालून काही दिवसांनीं महाराजाजवळ आणिली. ते समयी चतुर हुन्नरवंत पायरूट आणोन श्रीभवानीची मूर्ति अवयव सुद्धां घ्यानस्थ यथाशास्त्र शिल्पिके निर्मोन तयार केली. तदनंतर किछे प्रतापगडीं देवालय निर्मोन मुहूर्त पाहून अर्चा करून स्थापना कुलदेवतेची केली. यथाविधि होमहवन ब्राह्मणसंतर्पणें जहालों. दानदक्षणा दिधली. तदनंतर श्रीअंबेस मन उल्हासें महाराजांनीं भूषणें रत्नखचित वस्त्रे भरजरी तगटी बादली आपिली. आणि अंबे

१०. आमी=नुकसानी, नाश.

११. मेहेर=उपा.

१२. बे-वसवसा=विन् विहृत, निःसंशय.

१३. ऊर्जा=संरक्षण.

कारणें महाल मोकाशे देऊन हवालदार मुजूमदार पेशवे कारभारी करून श्री-देवीस नेम उत्साह चालवून दिन प्रतिदिनी महाराज करूं लागले. नवम यात्रा सर्वदा श्री तुळजापुराप्रमाणें प्रतापगडीं येऊं लागली. तुळजापुरास जाणारास दृष्टांत, आपण प्रतापगडीं आहों तेथें जाऊन दर्शन घेणें नवस फेडणें. ऐशी अभिनव लीला नाटक रूपे श्री अंबा जनास दाखवून निगमागमाचें गोचर परम जागा स्थान जहालें. येणेंकडून महाराजांचे मनोरथ अशेष मिळें. पावले.

यानंतर विजापूरचा मोठा वजीर अफजलखान बुडविला येणेंकरून पादशा-हीवरि आफत पडली ऐसें जहालें. बिजापूर पादशाहाचें तमाम कोंकण सर-हद्देचे किल्ले याविरहित मावळचे किल्ले होते ते संपूर्ण घेतले. पन्नास साठ गड घेऊन बळकाविले. कोंकण सारें बळकाविलें. वरघाटही घेतला. शिलेदार लष्कर सात हजार व पागा पंधराहत्तर एकूण पंचवीस हजार फौज तोलदार जहाली. लष्कर कुल जमा होऊन नेताजी पालकर सरनौबत मोंग-लाईत स्वारी शिकारी करून बालेघांट व परडें व हवेली कल्याण कलबर्गे व आवसे उदगिरी गंगातीरापावेतो मुलूख मारीत चालले. खंडण्या तमाम घेतल्या. मु-लूख मारीत चालले व काहीं सरहद्देचा जप्त केला. औरंगाबादेचा पुरा मारिला. मोंगलाई फौजदार औरंगाबादेस होता तो चालून आला त्याशी युद्ध करून जिर्वे मारिला. हत्ती घोडे पाडाव केले. मोंगलाईत धुंद उठविली. ऐसा परा-क्रम करीत महाराज चालिले.

जे गड घेतले त्यांचे बंदोबस्तीस कारभारी ठेवून नवी पद्धत घालून महा-राजांनीं बंदोबस्त केला तो येणेंप्रमाणें:-हवालदार एक व सबनीस एक व सर-नोबत एक या तिघांनीं मिळून कारभार करावा. व नख्त नाणें व गळेचें दास्तान वगैरा जिन्नस सरकार निसबत कारखानीस जमेवर नेमून सरकारकून ठेविला त्याचे विद्यमानें सर्व करावा. गड तोलदार आहे, तेथें तट गडचा घेरा थोर, या जाग्यास पांच चार तटसरनोबत ठेवावे. त्यांस तट गजाप्रमाणें नेमून द्यावे. हुशारी खबरदारीस यांणीं सावध असावे. गडावर लोक ठेवावे. यांस दहा लोकांस एक नाईक नऊजण पाईक. याबरहुकूम चाकरी करून रात्र दिवस सावध राहून गड रखावा. सदरहू लोक इटेकरी बंदुखी व पट्टेकरी तिरंताज अडाव व आडहत्यारी ऐसे माणूस मर्दाने चौकस पाहून महासज्जांनीं खांसा नजरगुजोर करून ठेविले. गडावरि लोक हवालदार सरनोबत मराठा जातिवंत कुलवंत ठेवावयास जमानें हुजरातीचे लोक असतील त्यांपैकीं घ्यावे.

११. आफत=संकट, अनर्थ.

१५. नजरगुजार=दृष्टिगोचर.

१६. जमान=जामीन.

सबनीस ब्राह्मण हुजरातीचा ओळखीचा ठेवावा. कारखानीस प्रभु कायस्थ ठेवावा. परम विश्वासू गड हवालदार याच्या हाती. त्याणीं धनियाचे पायापाशीं इमानें इतबारें वर्तीवें. फितवा फांदडा करून किल्ला कोणास न द्यावा. जातीनें बंदोबस्तीनें गडकोटाचे मामलेदार केले. नवी पद्धत अष्टप्रधान यांचे संमते घातली.

तसेंच लष्करांत पागा केली. पागेचे हुद्देदार केले. पागेचे तेलदारी खा-
र्ची शिलेदार ठेविले. स्वतंत्र बळ कोणाचें न चालवें. पागेमध्ये घोड्यास
बारगीर एक, अशा पंचवीस घोड्यांस एक मराठा धारकरी हवालदार केला.
पांच हवालियांचा एक जुमला केला व नांव जुमलेदार ठेविलें. ऐसे पांच
जुमलेदार म्हणजे एक सुभा. त्यास पांचशें होन तैनात, पालखी एक, यास
जुमलाजमादार एक. त्यास शंभर सवाशें होन तैनात. पंचवीस घोड्यांस एक
परखाली एक नाळबंद. दहा जुमले म्हणजे एक हजारी. त्यास हजार होन
तैनात, मुजुमदार एक, व मराठा कारभारी जमनीस कायस्थ प्रभु त्यास पांच-
शें होन. तैनातीप्रमाणें असावीस पालखी द्यावी. आली जमा राखून जाहला खर्च
चौधांचे विद्यमानें ठरावा. तदनंतर पंचवीस हजारी यास दोन हजार होन
तैनात, तसेंच मुजुमदार, कारभारी, जमनीस, करावे. ऐसा पांच हजारी
यांचा सजा व पंचवीस हजारी सरनोबताच्या हुकुमांत असवे. ये जातीचा
पागेचा मामला.

तसेंच शिलेदाराचे सुभे वेगळाले. तेही सरनोबताचे आज्ञेत. पागा व
शिलेदार मिळोन सरनोबत याचे हुकुमांत वर्तवें. हजारी पंचहजारी सरनोबत
यांजवळ बाकनिशीचा कारकून व हरकारे व जासूद ठेवावे. सरनोबताजवळ
बाहिरजी नाईक म्हणोन बहुत शहाणा धूर्त, अक्कलवंत, सारे जासुदांचा नाईक
केला. तो बहुत हुशार चौकस ठेविला. लष्कर पावसाळे दिवसांत छावणीस
आपले कैबजी देशांत यावें. आल्यानंतर त्यास दाणा रतीब ऐसा दर घो-
ड्यास व वैरण व लोकांस घरें सिद्ध करून ठेविलीं असावी. दसरा होतांच
छावणीहून लष्कर कूच होऊन जावें. जाते समयीं कुलें लष्करचे लहान थोर
लोकांचे बिर्शादींचे जेबिते करावे तदनंतर धावणीस जावें. आठ महिने ल-
ष्करानें परमुलुखांत पोटा भरवें, खंडण्या घ्याव्या. लष्कराबराबर बायका व
कलावंत अगर बटकीवसव्या, बेलकरणी, डोंबारणी व परद्वारी, चितारणी व

१७. कबजी=बाबेंतील,

१८. डल=सर्व.

११. विशाद=जिनगी, मालमिळकत.

१००. जावता=यादी.

कंजारीणी लष्करांत नसाव्या. जे बेनवा फंदी वागतील त्यांचें पारिपत्य करावें. व परमुलुखांत माणूस बायका अगर मुलें यांचा अणुमात्र बंदें न धरावा. जो बंद मस्तखोर धरील त्याची तत्काळ गर्दन मारावी. बैल बळकट पाहून नि. भावणीची ओशी त्यांस द्यावी. याप्रमाणें ताकीद सर्वत्रांस करून सरनोबतास करावी. ब्राह्मणास उपद्रव न करावा. खंडणी केलिया पैसा बोलीप्रमाणें घ्यावा. व तेथें तफावत न करावी. बोली बरहुकूम निभावणी करावी. कोणीही बद-अम्मल न करावा. आठ महिने स्वारी करावी. वैशाखमासी लष्करांनी छाव-वणीस झाडेनिशीं यावें.

येतांच आपले लष्करचा कुल झाडा घ्यावा. पूर्वील जाबतेप्रमाणें विशाद रुजू घ्यावी. जास्ती होईल ती किंमत करून त्याचे हक्कांत धरावें. घोर किंमतीची व-स्तभाव असलिया दिवाणांत घ्यावी. कोणी चोरून ठेविलिया आणि सरदारास दखैल जाहलिया त्यास शिक्षा करावी. लष्कर छावणीस आलेवर हिशोबाप्रमाणें पैसा सोनें रूपें जडजवाहीर कापड वगैरे सर्व सरदारांनी घेऊन हुजूर दर्श-नास जावें. तेथें अवघा हिशोब समजावून मालमत्ता द्यावी. लष्कर लोकांचे सरंजाम हिशोब देणें, फाजील ऐवज मागणें, तो हुजुरून घेऊन छावणीस जावें. ज्यांणी कामकाजें केली त्या लोकांसही सरंजाम करून द्यावा. कैदेप्रमाणें व-र्तणूक कोणी केली असेल त्यास नावाजोन ज्यांणी कीर्ति केली असेल त्यांची चौकशी बहुतांमते शोध करित असवें. चार मास छावणी करून दस-यानंतर आज्ञेप्रमाणें ज्या प्रांतास जाणें तिकडे जावें.

ऐसें लष्करचें वर्तमान तैसे मावळे लोक त्यांसि दहा लोकांस एक नरिंक, पांच नायकांस एक हवलदार, दोनी हवाले मिळून एक जुमला, दहा जुमले झणजे एक हजारी करावे. जुमलेदारास शंभर होन तैनात. त्यास एक सबनीस नेमून दिधला. त्यास चाळीस होन तैनात करून द्यावी. तैसेच हजारी यास पांचशें होन तैनात. त्यास एक कारकून शंभर होन तैनातीचा करून द्यावा. सर्व हजारी मिळोन त्यास घेसजी निकैम झणोन सरनोबत केला. त्याचे आज्ञेत

१. कंजारीणी-कजारी झणून एक हल-की जात आहे.

२. बंद धरणें=कैद करणें.

३. हक्कांत=रोजमु-यांत, वेतनांत.

४. दिवाणांत=सरकारांत.

५. दस्तल=ज्ञात, श्रुत.

६. कैद-कायदा, नियम.

७. “घेसजी निकम” यास “घेसाजी कंक” म्हणतात. पण हा अपभ्रंश मोडी लिपीवरून झाला असावा. “कंक” हें

आडनांव मराठ्यांच्या शहाण्णव कुळींत नाहीं. “निकम” हें आडळत. तेव्हां मो-डींत येसा निकम असें लिहिलाना ‘क’ अक्षरावर अनुस्वार दिल्या असल्यास (आणि असा देतात) त्याचें “येसाजी कंक” असें के-लें असावें. हल्लींच्या मूळ प्रतींतही “क” वर अनुस्वार दिलेला आहे. प्रॉटबफ यांणी जें एकदां ‘येसाजी कंक’ लिहिलें त्याचेच उतारे अर्थात् आलीकडील इंग्रजी व मरा-ठी ग्रंथांत झाले यांन फारचें नवल नाहीं.

सर्वांनी असावे. सरनोबतास मुजुमदार व फडणीस व चौकीनिवीस हुजरातीस द्यावे. व सर्व लोकांस तनखे द्यावे. नेमणुकी बरहुकूम बराता द्याव्या. शेते करतील त्यांस रयतेप्रमाणे आकार करून त्यांचे हक्कांत धरावे. बाकी देणे ते हुजुरून वरातेने द्यावे. येणेप्रमाणे सालशाडा वरचेवर करीत जावे. लष्करास व हशमास एकंदर वरकडांसहित मोकास व महाल [न] देणे. महिने जे देणे ते वरातेने अगर पोर्ताने द्यावे. कुल कामांत सोहेबी कारकुनाखेरीज कोणाची अणुमात्र नाही. लष्करास व हशमास व गडकरी यांस जे देणे ते कारकुना-कडोन देववावे. मुकासे जहालिया रयत अफाट होईल, बळावेल. कमाविशीची कैद चालणार नाही. रयत बळावली छणजे जागजागा पुंड पाळेगार होतील. ज्यास मुकासा द्यावा तो व बतनदार एक होऊन बेकैदी वर्तणूक करतील. याजकरितां मुकासे देणे नाही.

जो नवा मुलूख काबीज होतो त्या मुलखांत कारकून चौकस दप्तरदार करून कागद शडती करून मोसबा दिला असे जे दप्तरदार असतील त्यांमध्ये शहाणा पाहून महालाची मजमू सांगावी. पुढे होतां होतां शहाणा पाहून हवा-ला अथवा सुभा सांगावा. मुख्य गोष्ट चौकस लिहिणार शहाणा पाहून त्यासच महालचा मामला सांगावा. केवळ लिहिणार नसोन कमाविशी न केली त्यास महालचा मामला धंदा सांगणे नाही. त्यास पादशाहीत चाकरीस जाणे अगर घोडे घेऊन शिलेदारी करणे ऐसे सांगोन निरोप द्यावा. मुलखांत कारकून ठेवावे त्यास महाल पाहून हवाले सांगावे. हवालदारास दरमहा तीन होन चार होम करावे अगर सालीना साठ पाऊणशें होन. एक सुभेदार कारकून करावा त्यास चारशें होन तैनात करावी. त्यास मजमदार सुभेचा करावा त्यास शंभर होन करावे. सुभेदारांनां चारशें होनांत पालखी चालवावी. मजमदाराचे तैना-तीस हवालदार असेल त्यास अफदागिरी द्यावी. छत्री पादशाही वजिरास मात-बर लोकांस होती तो शिरस्ता महाराजांनीं मोडला कीं, पादशाहीवर छत्री आ-णि लोकांवरिही छत्री. याजकरितां छत्रीकायदा मोडला आणि अफदागिरी केली. सर्वत्र लष्कर व हशम त्यांमध्ये शंभर होन तैनातीस व अफदागिरीस. आपली तैनात चालवावी. मुलखांत देश पाहून आकार दोन अडीच तीन लक्ष होनांस एक सुभा करून, धामधुमीचा मुलूख पाहून संगिनात लष्कर स्वार हशम जागजागां जितुकी तोलदारी पाहिजे तितुकी करून दिधली. मुलखाची जमीन मोजणी करून जमीन शाडा चावर करून आकार केला. साडेपांच हातांची काठी करून, ऐशा वीस काळ्या औरस चौरस त्यांचा एक विघा. एकशें

वीस बिघेचा एक चावर. ऐसा जमिनीचा आकार करून गांवचे गांव मोडून चौकशी केली. बिघ्यास पाहून आकार करून पांच तक्षिमा पिकाच्या करून तीन तक्षिमा रयतेस द्याव्या व दोन तक्षिमा दिवाणांत घ्याव्या. येणेंप्रमाणें रयत पाहून घ्यावें. नवी रयत येईल त्यास बैल गुरें द्यावी. बीज रयत [याणें] विकत घ्यावें येईल. व नांतवान असल्या दाणे पैसे द्यावे. ऐवज दोन चार वर्षांनी आदाय पाहून उगवणी करून घ्यावा. ये जातीचे रयतेचें पाल-ग्रहण करावें. गांवचे गांवकर रयतेची रयत कारकुनांनी कमाविशी पाहून त्याजवळून पिकावर वसूल घ्यावा. पाटील कुळकर्णी देशमुखाचे हाताखाली कैदेत रयत नाही. त्यांनी साहेबी करून नागवीन म्हटल्याने त्याचे हातीं नाही. अदलशाही निजामशाही मोगलाई देश काबीज केला त्या देशांत मुलखाचे पाटील कुळकर्णी यांचे हातीं व देशकांचे हातीं रयत व गांवकर. त्यांनी कमाविशी करावी. आणि दिवाण मोघम टक्का घ्यावा. हजार दोन हजार होन जे गांवी मिरासदारांनी घ्यावे, त्या गांवी दोनशें तीनशें दिवाणास खंडणी खंडमत्ता द्यावा. यामुळे मिरासदार द्रव्यवान् होऊन गांवास वाडा हुडई बांधवून संगीनात घ्यावे. बंदुखी ठेवून बोलाविल्या भेटणें नाही. गुंजाईशी पाहून टक्का जास्ती मागितल्याने बळानें भांडावयासि उभे राहिले. हे जाज-तीने पुढेच होऊन देश आपले हातून गेला हा प्रकार. त्यास राजानें काबीज करून वाडे हुडे कोट पाडिले. नामांकित कोट तेथें ठाणें आपलें ठेविले. आ-णि मिरासदाराचे हातीं नाही ऐसे करून मिरासदारांनी इनाम इजारती मन मानेसारखी आपले खुषीने घेतली होती ती सर्व अनामत करून मिरासदार पाहून गळ्या व नक्त देशमुख व देशकुळकर्णी व पाटील कुळकर्णी व चौगुला व मखदूम यांस आपण हुजुरुन वराता करून द्याव्या. आपले खुषीने [त्यांनी] काही न घ्यावें. मिरासदारांनी वाडे हुडे बांधूं नये. भोंड्यांचीं भिताडे घालून घर बांधून रहावें. प्यादे बंदुखी ठेवणें ते दिवाणचे करून ठेवावे. गांव पाहून दिवाणचे कारकून सुभेदारानें तीन होन बरमहा करून ठेवावे. सात पांच गांवी मिळोन एक तर्फेदार वेतन चार पांच होन करून ठेवावा. असा तमाम मुलखाचा बंदोबस्त केला. मुलखांतील श्री देवस्थानें महा जागृत जाग-जागां होती त्यास दिवाबत्ती नैवेद्य अभिषेक स्थळ पाहून यथाविधानें चालविले.

१०. नातवान=मरीच.

११. गांवकर=पाटील अगर खोब. गा-
वचे मुख्य कामगार.

१२. देशक=देशमुख, देशपांचे.

१३. हुडा=बुचड, गढी.

१४. गुंजाई=गुंजाबी, मज्जा खायला.

व मुसलमान यांचे पीर मशीद यांची दिवाबत्ती तबस्कै चमत्कारिक स्थळें पाहून उरूस चालविले. तदनंतर श्रीवैदिक ब्राह्मण विद्यावंत शास्त्रज्ञ महान् पंडित श्री वेदसंपन्न व ज्योतिषी अनुष्ठित महातपस्वी सत्पात्र गांवगन्ना पाहून त्यांचे कुटुंबाप्रमाणें अन्नवस्त्र लागेल तें त्या अन्वये द्रव्य धान्य त्यांचे गांवीं महाली नेमून शार्वे. सालदरसाल कारकुनांनीं त्यांस पाठवून ते भक्षून स्नानसंध्यादि षट्-कर्माचरण आचरोन महाराजांस व राज्यास कल्याण दिवसेदिवस चितून सुख-रूप रहावें. तैसेंच गड कोठ किछे लष्कर हशम मुलूख हुजरातींत चौकशी करून राज्य महाराज करीत चालले.

मोंगलाईत धुंद उठविली ही खबर दिल्लीस अवरंगजेबास कळोन बहुत चिंतातुर होऊन महाराजांस बोलाविलें.[!] बिजापूरची फौज अफजलखानासारखा मातबर वजीर होता त्यास बाराहजार स्वारांचे फौजेनिशीं बुडवून नेस्तनाबूद केला. गड कोट तीन पादशाही अदलशाह पादशाह बिजापूर व हैदराबादेचा सानाशाह पादशाह व बेदरचा बहामनी कांगो पादशाह व दौलताबादेचा बाहिरी निजामशाह या चोहों पादशाहांचे जोरावारीनें राज्य महाराजांनीं घेतलें. त्याची तरतूद करावी झणोन विचार करून कुळी पादशाही वजीर उमराव बोलवून आणून एक सुभा फौज लक्ष घोडा राजिपावरि रवाना करावा झणोन तजवीज करून नबाब शास्ताखान मुतलक वकील हिंमतवान् औरंगजेब पादशाहाचा मावसा, भारी उमराव तोलदार वजीर निवडक त्याजबराबर योर योर वजीर लक्षाचे लक्ष घोडे राजत देऊन महाराजांवरि परम क्रोधें रवाना केले. त्यांस पादशाहानीं बुद्धिवाद सांगितला कीं, तुम्हीं जाऊन महाराजांस मारून गर्दीस मिळविणें. गड कोट किछे घेऊन हस्तगत करणें. ऐसे स्पष्ट सांगोन रवाना केलें. बराबर उजेबक, पठाण व रोहिले व रजपत बं ग स व रांगडे व भिन्न नाना जातीचे लष्कर तिरंदाज व बरखंदाज सैतीवांले मुस्त फा बावरे हटेले उमदे लोक तैसेच रांगडे व तैशाच हत्तीवरील तोफा व घोड्यावरील तोफा व पायचे बैले व बंदुखी बरचीवाले आडहत्यारी पट्टेकरी व इटेकरी, बाणेकरी व चक्रधारी व कमाणमारी व पिस्तुलवाले पायचे लोक १००००० गणती लागली. समागमें फरासखानेचे हत्ती सुमारे दोनशें २०० तैसेच भांडियांचे ५०० शें हत्ती, उंठ सुमार आठरा कारखाने व तोफखाना व बाजे मिळोन गणती ३०००० तीस हजार. व खजाना वगैरा हत्ती सुमार तीनशें. याखेरीज उंठ बाणाचे २००० दोन हजार व दारूगोळ्याचे सुमार ३००० छकडे व घोड्याचे

१५. तबस्कै=पिरापुढील अगर ताबुता पुढील प्रसाद.

१६. सैती=एकप्रकारची बर्षी, हिला

दोरी लाविलेली असते.

१७. बावरे=झावरेबावरे, उग्र.

सुमार २००० दोन हजार [अशी] दिल्लीश्वराने शास्ताखानाची व बाजे लोक यांची रवानगी केली. दिल्लीश्वर म्हणजे या कलियुगी संपदेचा अमर्याद सागर. संपदावैभवे रावण किंवा प्रत्यक्ष दुर्योधनच हीच समता. अवरंगजेबास धराभुवनीं लक्षितां अन्य सम तुलनेस नाही. यदर्था वचन “दिल्लीश्वरो वा परमेश्वरो वा” हे पद समस्त जनांनीं अवरंगजेबास दिधलें. जनी जनार्दन असे त्या कैसे म्हणों ? अवरंगजेबाची साधनसंपदा श्री ईश्वरेच वर्णावी. मानवी यास वर्णावयास अणुमात्र सामर्थ्य नाही. पृथ्वीपद ईश्या अल्ला हुत-आला यांणीं अकबरासहित अवरंगजेबास करार करून बक्षिसी केली आहे. शास्तीखान नबाबासमागमें पादशहांनीं हत्ती घोडे पायदळ व खजाना गाड्यांवर भरून व याखेरीज नखत सेनें रुपये मोहरा होत ऐसें ३२ कोटी द्रव्य घेऊन दिल्लीहून शास्तीखान नबाब, पादशहाचा मावसा, गर्जना करित परम तवकें पैजेचे विडे घेऊन मोहीम फते करावी हा अभिमान धरून दक्षिणेस शिवाजी महाराजांस हतभन्न करावया सेनासमुद्र घेऊन आला. लष्कर बेमुबलक. दोन तीन गांव लांब पांच कोश रुंदी ऐसें लष्कर जंगलोजंगलीं रहात चाललें. नदीवांचून पाण्याची लष्करास निभावणी न होय. या प्रकारचें लष्कर ऐसें जमलें. मजल दरमजल चालोन येऊन तीन महिन्यांनीं पुण्यास दाखल शास्तीखान जहाले. राजे राजगडीं होते. सर्व सरकारकून व योर योर सरदार व सरनोबत व हुजूर बोलावून विचारिलें. सर्वांचे मते विचार केला जे, “सल्ला करावा, भेटी घ्यावी, त्याशीं युद्ध करितां गांठ पडत नाही. आपली फौज ती काय ?” ऐसा विचार झाला. महाराजांचे मनांत सल्ला करावा तरी कोणीही नामजात लष्करांत रजपूत मातबर, जे आपणही रजपूत, हिंदु-धर्म रक्षून स्नेह संपादील ऐसा अर्थ नाही. शास्तीखान झणजे मुसलमान पादशहाचा नातलग आप्त मावसा येथें कांहीं लांच रुपवैत चालेना. अगर आपणासि रक्षण सख्य [कबूल] करून भेटलियांनै नाश करील. ऐशी तजवीज करून निदान मारितां मारितां जें होईल तें करावें ऐशी महाराजांनीं चित्तापासून

१८. हें पद्य असें:—

दिल्लीश्वरो वा जगदीश्वरो वा
मनोरथान् पूरयितुं समर्थः
अन्यैर्नृपाः परिदीयमानं

शाकाय वास्यात् लवणाय वास्यात् ॥

यांतील शेवटला चरण ऐकण्यांत फार येतो.

१९. ह्या पद्याविषयीं आख्यायिका अशी आहे कीं, प्रसिद्ध कवि जगन्नाथ पंडित यां-

स दिल्लीश्वराचा आश्रय सोडून आपल्या पदरीं रहावें अशी प्रार्थना एका रजपूत राजा-नें केली असतां, त्यास पंडितांनीं वरील पद्यरूप उत्तर दिलें.

२०. ह्या वाक्याचा नीटसा संबंध लागत नाही.

२१. नामजाद=लौकिकवाद्.

२२. रुपवत्=लांच.

हिंमत धरून [निश्चय केला.] तों तेच दिवशीं श्रीभवानी तुळजापूर-निवासिनी जगदंबा महिषासुरमर्दनी महाराजांचे अंगी संचार करून कडोविकडी बोलो लागली जे, “ माझे लेकरास म्हणावे जे शास्तीखान तो त्याची फिकार किमपि न करणे. जैसा अफजल प्रतापतवकें मारिला तैसेच या दुर्बुद्धि यवनास तव हस्तकें शिक्षास्पद करितो. तूं यदर्थी चिंता न करणे. शास्तीखान फौज सुद्धां येऊन उतरलियावर त्याचे गोटांत शिरोन मारामारी हमतमानें करून या दृष्टास पराभवातें पाववितो. ” ऐसें सत्य अमृतोत्तर अभयवचनें श्रीअंबेनें सांगोन तत्क्षणीं अदृश्य जहाली. तदनंतर राजे सावध होऊन पाहूं लागले तों सन्निध होते त्याणीं श्रीवाक्यें लिहून ठेविलीं तीं वाचून श्रवण केलीं. महाराजांस परम संतोषाच्या कोटी जहाल्या. राजे यांसि श्रीप्रसन्नता जहाली. हा खलु निश्चय केला. शकुनग्रंथी पळवी दिधली. आणि पटुतर पराक्रमाची भारी हिंमत धरिली. व आपले लष्करांत व मावळे लोकांत व हुजूर लोकांत निवड करून एक हजार मनुष्ये आणविलीं. त्यामध्ये सडे सडे राऊत फौज तयार करून शास्तीखान पुण्यास आला ही खबर तहकीक आणून राजे राजवडेवरून खासा मुस्तेद होऊन खाली उतरून धारकरी लोक समागमें घेऊन चालले. दादाजी बापोजी व चिमणाजी बापोजी देशपांडे हे खेड तर्फेस हरकादे होते, ते दोघे बहुत शहाणे चौकस इतबारी, महाराजांचे प्रीतिपात्र, ऐसे दोघे बंधु बराबर घेतले. नेताजी पालकर व मोरोपंत पेशवे यांच्या दोन फौजा केल्या व नेताजी पालकर व पागा ऐशा दोन्ही फौजा शास्तीखानाचे गोटाबाहिर अर्धा कोशावर चौतर्फी उभ्या केल्या. आणि महाराजांनीं ढाल तलवार हातीं घेऊन तयार होऊन हजार माणूस पाय उतारा समागमें घेतलें. जिवावरील महाराजांनीं धाडस करून श्री अंबा हृदयीं स्मरोन चालिले. बिनीस चिमणाजी बापोजी व बापूजी कोंडदेव चालिले. त्यांचे मागे सर्व लोक फौज चालली. तांम्रांचे लोक जागजागा पुसूं लागले जे, कोणाचे लोक ? कोठे गेलां होतां ? म्हणोन. तेव्हां त्यासि चिमणाजी बापोजी बोलतें चालले. इतक्यांत मध्यरात्र जहाली. नवाबाचे डेरेंत जाऊन दुतर्का उभे राहिले. त्यामध्ये दोनशें माणूस निवडून खासा राजियानें अंगेजें करून चिमणाजी बापोजीस सांगोन बाडे कटारीनें चिरून आंत शिरले. तों सात फेर तितकेही शस्त्रानें

२३. तहकीक=पक्षी, निश्चित.

२४. “ राजवाडेवरून ” यावढल “ राजवाडावरून ” असें असतें तर बरें.

२५. मुस्तेद=तयार.

२६. ताम्र=यवन, मोंगल.

२७. चिमणाजी उत्तर करी की, “ चौकीचे लोक, पाळी बदलून परत लष्करांत जातां. ”

२८. अंगेज=अंग्रेजी, आंगची हिंमत.

फाडून आंत गेले. चौकीचे लोक निजले होते. त्यांस अणुमात्र कळो दिले नाही. पुढे खासा नबाबाचे डेरियापाशी पावले. त्या डेरेंत बायका व खोजे व दा वा व उडदा बेगणी ऐसा समुदाय स्त्रियांचा होता. त्यामध्ये कितीएक समया व मेणबत्या लावून जागृत होत्या. त्याणीं पारखे लोक पाहून परम घाबऱ्या होऊन भयाभीत चित्ते हांका मारून गलबला केला. इतक्यांत चिमणाजी बापूजी याणीं खोजे देवडीस आंतले होते ते पांच सात ठिकाणीं जिवें मारिले. वरकड बायका शास्तीखानाच्या खाशा बिब्या दबाविल्या. त्यामध्ये उडदा बेगणी वीस पंचवीस गुरगूज घेऊन लोकांस मारीत चालल्या. तेव्हां महाराजांचे लोकांनीं त्यांतून दहा पंधराजणीं जिवानिशीं मारिल्या. बाकीच्या उगीच राहिल्या. इतका मोठा गलबला होताच शास्तीखानास कळलें कीं, गलीम एकाएकीं चालोन आला. त्याजवरून खासा बिचोबेंतून उठोन बायकांत शिरला. तमाम समया व मेणबत्या विशाविल्या. अंधार पाडिला. ओळखतां नगे. तेव्हां वृद्धा पाहून खासा म्हणोन जागाजागा बायका मारिल्या. राजा खासा येऊन पाहतांच शास्तीखान नव्हे. बटकीचे सोंगाने खाशिपाचा शोध डेरेंत करविला, परंतु तेथें नाही. भयानें बायकांत जाऊन लपला. महाराज प्रतापी पुण्यश्लोक बायकांवरि हात न करीत. इतकेंत मारितां मारितां खानाचे हाताचीं तीन बोटे तुटलीं. गलबल थोर झाली. गलीम येऊन शिरला ऐसें कळोन चौतर्फींचे लष्कर तयार झालें. सारे लष्करांत दंगा मातला. एकाचें एक एकेनात. अभिरांच्या वजीर उमरावांच्या व समस्त लोकांच्या बोबड्या वळल्या. आपआपलेंत घे घे मार मार अशी गर्दी जोरावार जहाली. राजे लोकानिशीं सांभाळून डेरेबाहेर निघाले. ताम्राचे लोक हजारों हजार गलीम कोठें आहे म्हणोन धांवण्यास निघाले. आणि आपली फौज सरनोबत पेशवे होते त्यांत मिळोन महाराज निघोन चालिले. गनिमाची फौज कुलू तयार होऊन आपलाले गोटांत शोध करूं लागले. याचा माग लागला नाही. महाराज स्वस्तिक्षेम आले. फत्ते करून आलियाचें वृत्त राजगडास कळतांच तोफेची सरबत्ती जहाली. लहान थोर समस्त जनांस परमानंद जहाला. ते श्लोकः—

शास्तीखान नबाब मूर्ख अगळा चालोन आला कसा ।

शिवाजी नृपती समर्थ अवनी अझूत ज्याचा ठसा ॥

केलें हीनहि पामरास चपळें तोडोनि बोटे शणी ।

धाकें कांपतसे कुटील उदरीं जिकील आतां रणी ॥ १ ॥

पाछाके दर बंदगीस अब मै जातानही ये वडी ।

शास्तीको इरशा लगीच दिलमो जानो हमेशा बडी ॥
 जानी दौलतकी नहोचि मजकूं आशा कभू प्यारसे ।
 शीवा है बरजोर रोशन कियो ज्यानोच ईमानसे ॥ २ ॥
 शास्तीते मरणाहुनीच अगळें केलें नृपाने कसें ।
 दंडोनी निकरें अरीस चपळें कौतुक शालें असें ॥
 मारामार करुनियां निजबळें शाहूजी सुनो पातला ।
 कीर्तीचें ध्वज लाविलेच अवनीं आखंड वीराजला ॥ ३ ॥
 स्त्रीयां माजि कुटील मूर्ख कपटी शास्ती दडाला भयें ।
 आतां मारिल भूपतीच मजला निश्चरता निर्दयें ॥
 पाच्छानें मज धाडिलें करूं कसें शाहूजी सुनो हा बळी ।
 कीर्तीचे ध्वज लाविले निशि दिवा या भोंसल्याचे कुळीं ॥ ४ ॥
 सेना भीत समस्त जाण हृदयीं आपूर्व शालें कसें ।
 शीवाजी नृपती समर्थ अवनीं अन्यत्र कोणी नसे ॥
 पाळाके दरबंदगीस न चले दीदार येकी घडी ।
 जादा देखनमो करामत असे जाना दिलेमो बडी ॥ ५ ॥
 पाळाचे अमिरादि सर्व वजिरां मारिल हा भूपती ।
 दिछी घेउनियां प्रतापतवकें संरक्षिता हे क्षिती ॥
 ईराणादिक हे तुराण अवघें घेईल राजा बळें ।
 हस्तीं शस्त्र धरुनि सर्व चपलें खाणील शत्रूमुळें ॥ ६ ॥

ऐसा हिया महाराजांचा इतरांस घडो पहातो कीं काय ?

तदनंतर दिवस उगवल्यावरि शास्तीखान नबाबाचे परामर्शास सर्व वजीर उ-
 मराव व बाजे लोक मातबर आले. पहातात तों नबाबाचीं तीन बोटे तरवारीचे वा-
 राने अगदीं उडोन गेलीं. वरकड कित्येक लोकांचा नाश जहाला. बायका व
 व खोजे उडदा बेगणी यासि जखमा लागल्या. कित्येक मारिल्या. ऐसें कळो-
 न नबाब समस्तांस बोलले जे, गनीम बडे हिमतीने काडी इतका जुमूस न
 खातां दीलका करार करून वाघासारखा शिवाजी लोकांनिशीं खासे डेरेंत
 शिरोन मारामारी केली. बडा शौर्य हुवा. परंतु अमीर वजीर व मातबर लोक
 हुशार जहाले नाहींत. गलीम सन्निध असतां बेकाम. तेव्हां अवघे फितव्यांत
 मिळाले. आतां इतबार कोणाचा नाहीं. एकांती राजा येऊन डेरेंत माझीं बोटे
 तोडलीं उद्यां मागती जोरावारीनें येऊन आपलें शीर कापून नेईल. काय गति
 करावी ? शिवाजी मोठा दगेखोर. दगा दिधला. तैसाच आणखी दगा

देईल. आमचे लष्कराचा इतबार नाही. आपण माघारां कूच करून जातो. या लोकांबराबर रहात नाही. असा दट विचार करून तिसरे दिवशीं माघारां शास्तीखान चालला.

राजे राजगडास आले. बातमीस जासद पाठाविले त्याणीं नबाबाचे लष्करांत जाऊन खबर घेऊन येऊन सांगितलें जे, खानाची तीन बोटे तुटोन गेलीं. उजवा हात योटा जहाला. वरकड कितेक बायका व लोक मारिले. नबाब या भयानें फौजेनिशीं दिल्लीस चालला. हे वर्तमान आल्यावरून महाराज परम आनंदयुक्त जहाले कीं, यासमयीं भारी फत्ते जहाली. शास्तीखानास हे नांव पादशहांनीं ठेविलें परंतु यथार्थ ठेविलें नाही. ते शास्तीखान आपण खरे करून समस्त लोकांत व चहू खंडांत रुजू जहाले. ऐसें बोलोन गलीम पराभव प्रत्यक्ष जनांत रुजवातीस आला या आनंदें हत्तीवरून साखरा वांटल्या व अपरामित जय संपादन केल्याची खुशाली केली. आणि राज्य संतोषरूप करीत राहिले.

खान भयें करून मजल दरमजल मार्गे न पाहतां दिल्लीस पावला. पादशाहा मनांत आश्चर्य करून परम दिलगीर जहाला. अतःपर महाराजापुढें दुसरा विचार नाही म्हणोन श्वास टाकिला. खानाची फौज काय ? तैशियामध्ये आपले अंग-जोरानें मरणाची परवा न धरितां डेरे फाडून आंत शिरोन मारामार केली म्हणजे काय ? शिवाजी महाराज अदमी नव्हे. बडा सैतान आहे. अशा गोष्टी वजीर उमराव दिवाणास व शाहनादे बहादूरशाहा व माजुद्दीन व कामबक्ष व दिदारबक्ष यांस जाहीर केल्या आणि तोंडांत हाताची अंगुली घालून दंग जहाला. आणि परवर दिगार मोठा गजब जहाला. शास्तीखान बडा नामर्द, तो आलिया वर्ज करावा ऐसा सिद्धांत केला. एकतर मखलत नामोहरम केली. दुसरी गोष्ट शिवाजी महाराजांनीं बरजेरीसे शिक्षास्पद केले. तन्मूळें शास्तीखान शास्ती जहाला. यावरून त्यास समक्ष येऊं दिला नाही. यास्तव खान अर्जुंदी होऊन रौमीची खंत चित्तांत आणून पेशमान जहाला. येबाबे अलमपँनाह पादशहांनीं शास्तीखानास बेवकूफीचा हुकूम कर्माविला जे, आपण हवेलीस जाकर रहना. अवखरही नही. हा सर्व प्रकार बेवकूफीचा घडला. तदनंतर त्याजसमागमें जे वजीर गेले होते त्यांस हुजूर आणून अपमान करून दौलती कमी करून जहागीरी काढिल्या. कितेक दूर केले. ते वेळीं त्याणीं अर्ज केला जे, “हजरत-ने बडा अमीर नवाब करून दिला. त्याचे हुकुमांत रहावें असा हुकूम

२२. अर्जुंदी-खट्ट.

२३. खागी=नुकमान, हानि.

२३. अलमपँनाह=दुनयेचे संरक्षक.

केला, त्या बरहुकूम वर्तत असतां गाफलपणें नामोहरम होऊन भागकर आये, हमारी बात सुनी नही. मोहीम सुरू न करितां माघारे आले. आम्ही या गोष्टीस काय करावें ? इसबाबे हमारी तकशीर नही. हम पादशाहाके दौलतकी भलाई चहाते हों. उँमदे पादशहानें अमीर बडा अमीरुल उमराव देणें याज-बराबर जाऊन खस्त होऊं." ऐसें म्हणतांच त्यास मागती दीलदिलासी होऊन पूर्विल जहागिरी करार करून बहुत खूष जहाले.

पुढें शिवाजी महाराजांवर कोणता मर्दाना उमराव साहेब यख्तियार खाना करावा ? आणि फत्ते करून कोण येईल ? हा विचार करून अमीरुल उमराव बेवीस यांपैकीं द स दीस आणून औरंगजेब पादशाहा यांणीं भारी तजवीज केली जे, मातबर सरदार फौजदार सब बातसे माकुँल दानीं ऐसा कोण आहे ? ऐसें म्हणोन मोठे शूर धैर्यवान् बलाढ्य हटेल बिरदाईत मिरजा राजा व सवाई जयसिंगराजा रजपूत खाना करावे. हिंदूपर मोहीम हिंदूकी सुरू आहे. ऐसें पादशाहा बोलोन उभयतां राजे यांस हुकूम फर्माविला जे, " तुम्ही शिवाजी राजे यांसि जीवंत धरून आणावें म्हणजे तुमचें बहुतों प्रकारें ऊर्जित होईल. शास्तीखानासारखें न करणें. इमान इतबारें सेवा करून शास्तीचे नाकास चूर्ण लावणें. तुम्ही हिंदू मर्दाने नेकजाद हरगीजें तफावत न करणें. इसबास्ते दक्षिणेचे मोहिमेस जावयास फर्माविलें आहे. " ऐसा करार जाहालियावरि उभयतांनीं कुरनिशात करून अर्ज केला जे, " आझी हजरतीचे दुवागीर. हमारे बडे तागायत बादशहाजे कदमोंको तफावत केली नाही. आमचा करार जीव जमीयतनिशीं पादशाहाके दौलतकेवास्ते खर्च होना. और कुच जानते नही. शिवाकी क्या मुजाब ? हम सब देखखन काबीज पादशाहाके मेहेरसे करेंगे. ये हिमत हजरतकू रोषन है. शिवाकू पकडलाते है. और इसबाबें हमारे अर्ज शिवा इमानसे दर बंदगीके हजर हुवा तो सब तकशीर माफ करून जादा दौलत देऊन बढ़ती करावी. हमारेपर नेक नजर देऊन शिवाका भला केल्यानें अच्छी बात. इसबाबें हमारे शीरपर हात रखना. शिवाजीस हजर करितों. न व दि ग र केल्यास फौसेसहित खर्च होतों. हा करार आमचा. " तेव्हां पादशाहा उभयतां राजे यांस बोलले जे, तुमचे वचनवेगळें नाही. तुम्ही सांगाल त्याप्रमाणें चालवूं. म्हणोन कुराणाची शपथ दिली. आणि उभयतांस पांच नग भरगच्ची वस्त्रे व मोत्यांचे तुरे व कलम्या व जडावाचीं कडों

१५. " उमद " असें मूळांत आहे.

१६. दील दिलासा=आश्वासन.

१७. माकुल=उचित, योग्य.

३८. दाना=शहाणा.

३९. हरगीज-सर्वथा, कोणत्याही प्रकारें.

४०. रोषन=शुभत.

व पदके व नवरत्नांकित पाचूचे हार व घोडे अरबी पांच पांच व हत्ती एक एक व तीन तीन कोट रुपये व शहागोषी दोन व चित्ते दोन देऊन रवाना केले.

दिल्लीहून निघाले ते मजल दर मजल शास्तीखानाचे तोलाप्रमाणे, किंबहुना त्याहूनही अधिक कुवतीने, सेनासंभार भारती सेनेतुल्य निघाले. पृथ्वी आकाश अनुपदे अष्टदिशा सेनापथ धुरोळा वातस्पर्श उठला त्यामुळे आकाशवासी श्री भास्करांबिब अगदी आच्छादन जहाले. ऐसा सेनासमुद्र उचंबळला. दक्षिण प्रतापे हस्तगत करावया भूमंडळाचेठायी प्रसर मा सा! त प्राय जाहाला. जेथे फौजेचा मुक्काम पडो लागला तत्र स्यळी लांबी दोन अडीच गावे व रुंद दीड गांव ऐसा गोठ घनदाट. शिबिरे सफेत पर्वताकड. हती घोडे पायदळ उंट खेचरे व गुरेढोरे ऐसा चतुरंग सेनासमुदायानिशी उभयतां हिंदू राजे गर्जना करित चालिले. त्यांनी शोध शोध करून विचारणा केली जे, “ शिवाजी मोठा हुन्नरवंत मर्दाना समशेर बहादर शिपाई आंगचा आहे. ज्याणे मर्दुमीने अफजलखान आपले अंगे मारिला. तैसेच शास्तीखानाचे डेरेंत शिरून मारामारी केली. ऐशियाबराबर जय कैसा येईल ? ” म्हणोन चिंतासागरी पतन पावले. तेव्हां थोर थोर सिद्धांत जाणते व वेदांतवक्ते नृपाचे आश्रित ब्राह्मण चतुःशास्त्री वेदपरायण पुरोहित अनुष्ठित बोलिले जे एतद्विषयी जयप्राप्तीस्तव श्रीदेवीचे आराधन सांगोपांग करावे. श्री प्रसन्न करून घ्यावी यांत श्रेयस्करता आहे. हा ब्राह्मणाचा इत्यर्थ ध्यानास आणून ब्राह्मणांस बोलिले जे, कोटिचंडी याग करावा व अनुपदे अकरा कोटी पार्थिव मृत्तिकेची लिंगे करावी व कर्तवीर्याचा जप करावा व बगळा बकमुखी व श्रीकालिका व कालरूपी देवता अधिष्ठाने ही पांच अनुष्ठाने शीघ्र करावी. त्यावरून अनुष्ठाने चालीस लाविली. येविशीं दोन कोट रुपये धर्मकृत्यास काढून ठेविले. स्वहस्ते उदक सोडिले. तीन मासानंतर अनुष्ठाने सिद्ध जहाली. त्यांची पूर्णाहुती करून दान दक्षणा व ब्राह्मणभोजन ययायुक्त घातले. तेथून उभयतां सड्या संभारासहित मजल दरमजल कूच करित आले.

ही खबर महाराजांस येऊन वार्तिकानी पोचविली की, उभयतां राजे लक्ष फौजेनिशीं आले. पांच हजार स्वार पठाण व आठ हजार मोगल व बाजे फौज रांगडे व रजपूत दहा हजार एकूण सवा लक्ष सहित चालोन आले. त्यांजवरून महाराज विचारांत पडले. ते समयी बुद्धिमंत सरकास्कून व मराठे

११. शाहगोष-शिकारित उपयोगी पड-
थारे एक जनावर.

१२. गावे-योजने.

मातबर यांस हुजूर बोलावून एकांतासि आणिलें. तेवेळीं भवति न भवतीचा शोधाशोध करून विचार घटितार्थ केला. त्यास सर्वांनीं महाराजांस बुद्धिप्रद-तेस जें ज्यास प्रसंगीं सुचलें तैसें सांगितलें जे, अफजलखान व शास्तीखान आलेले त्यांचीं पारपत्ये जहालेलीं त्यांस समजलीं आहेत. दगा करूं देणार नाहीत. यास्तव यांशीं सड्या करावा. महाराज बोलिले जे, “ रजपूत कैसा तरी बोळिला जाईल, परंतु ढलेलखान हॅरोळ हरामजादा कपटी खोटा बेमान आहे. पादशाहाची मेहेरबानी व इतबार व अंतरंग बराच आहे. तो भला नव्हे. तोच काय करील न कळे. तो बराबर नसता तरि आमचे योजिले मनोरय सिद्धीस जाते. आतां श्रीअंबेवरी भार घातला आहे. चित्तास येईल तें करील.” ऐसें महाराज बोलल्यावर तो दिवस गेला. तदनंतर दुसरे दिवशीं श्रीभवानी महाराजांचे अंगांत संचार करून बोलूं लागली जे, “ अरे बाळा, या-वेळेस प्रसंग मोठा दुर्धर आहे. उभयतां राजे यांस मारवत नाही. भेटावें लागे-ल. दिव्हीस पादशाहाचे दर्शनास जावें लागतें. तेथें प्रसंग कठीण प्राप्त होईल. परंतु आपण तुजसमागमें संरक्षणास येतो. तुजकरितां नाना प्रयत्न करून संकटांतून काढून संरक्षोन भक्तोत्तमा पुन्हा राज्यावरि राज्यकरावयास घे-ऊन येईन. राजा ! तुजला विजयी करीन. एतद्विषयीं अणुमात्र चिंता न करणें. ऐसें रुपाळू होऊन श्रीअंबेवनें भक्तराजास अभय वचन दिधलें. हें राज्य आपलें वरदी आहे. सत्तावीस पिढ्या तुजला वंशपरंपरें दिधलें. हें सत्ता-वीस पुरुष पर्यंत एकछत्री राज्य करणें. ऐसा द्या राज्याचा पूर्णाभिमान आहे. यद्यपि भक्ताकडून कांहीं अंतराय पडलिया क्षमाकरून सर्वांठायां तुझी संरक्षणा-च करावी लागते. कोणतेही विषयीं चिंता न करणें.” ऐसें सांगोन श्री अद-श्य जहाली. तीं संपूर्ण वाक्ये वांकनिसांनीं लिहून ठेविलीं तीं महाराज सावध जहालिया वरि निवेदन केलीं. त्याजवरून राजे बहुत संतोषप्रद जहाले. आणि मोठी हिंमत धरली.

इतकियांत जयसिंगराजे पुरंदर व कोंडाणा या दोही किल्यांचे दरम्यान लष्करसुद्धा मुक्काम करून राहिले आणि महाराजांकडे पत्रे जासुदां समागमें पा-ठविलीं कीं, “ तुम्हीं स्वदेशी रजपूत, तुम्ही आम्ही एकच आहो. याजकरितां तुम्हीं चित्तांत दुसरा अर्थ किमपि न आणितां बेवसैवसा भेटीस यावें. तुमचें सर्व प्रकारें कल्याण करून देऊं.” म्हणोन राजगडास आलीं. त्या पत्रांचा भावार्थ श्रवणें करून अवगत जहाला. त्याचा मयितार्थ महाराजांनीं केला जे,

४१. हरोळ=कौजेची पिच्छाडी, तिज-
वरील अम्मलदार.

४२. बे वसवसा=विनदिकत.

या माग्यावर पैव आहे त्यांतून गहू दहा बारा मण काढून आणावे. असे सांगून आपण मठांत निघून गेले. नंतर गडी यांनी पैवाचे जागी उकरून वरली शीळ काढिली आणि आंत पाहिले तो मोठे पांचशे खंडीचे पैव होते. ते पाहून गढ्यांस मोठे आश्चर्य वाटले. हुकुमाप्रमाणे पैवांतील गहू आणून स्वामीपाशी म्हणू लागले की, हे पैव आपणांस माहीत कोठून झाले ! तेव्हां मुनीश्वरस्वामी म्हणू लागले की, अशीं पैवे अनंत जिनसांची आमचे जयराम स्वामीचे घरी आहेत. ज्या वेळेस नड पडेल त्या वेळेस पैवांतील जिनस काढून सुगीवर माघारे घालावे असे गडी यांस सांगितले आणि गहू दळावयास देऊन सर्व जिनसांची तयारी केली. [परंतु] तूप मिळेलना. नंतर मुनीश्वरस्वामी यांजपाशी मोरोबा नाईक लोमटे होते त्यांस त्यांनी सांगितले की, उदयीक दोन प्रहरी तूप पाहिजे तर चिट्यांस जाऊन दोन मण तूप घेऊन यावे. असे सांगून स्वामीचे उत्साहाची तरतूद करू लागले. नंतर मोरोबा नाईक चिट्यांस जाऊन तूप घेऊन निघाले तो वाटेने यावयास उशीर लागला. इकडे स्वयंपाकाची तयारी होऊन मुनीश्वरस्वामी विठ्ठलस्वामींस देवालयांत वेऊन आले. ब्राह्मणांची पूजा करून पात्रे मांडून तूप वाढण्याची वेळ आली. तरी मोरोबा नाईक आले नाहीत. नंतर मुनीश्वरस्वामींस मंडळींनी सांगितले की, तुपावांचून ब्राह्मणभोजनास उशीर येतो. तेव्हां त्यांनी आपल्या मनांत विचार केला की, आतां जर उशीर होतो तर बरे दिसत नाही. असे म्हणून त्यांच्यापाशी शिष्य होते त्यांस सांगितले की, दोन घागरी घेऊन पावन तीर्थांतून भरून आणाव्या. त्यांनी दोन घागरी भरून मुनीश्वरस्वामी यांजपुढे ठेविल्या. तेव्हां सर्व मंडळी पहात असतांना मुनीश्वरस्वामी । पूजा करून त्यांजवर जयरामस्वामींचे समाधीचे तीर्थ टाकून जयरामस्वामी समाधीपुढे उभे राहून प्रार्थना केली की, आज आमची अब्रू संरक्षण करणें हे आपणाकडे आहे. असे म्हणून मंडळीस सांगितले की, या घागरींत तूप आहे ते वाढावयास लागावे. नंतर मंडळी घागरींतील तूप घेऊन ब्राह्मणांस वाढू लागली तेव्हां ब्राह्मण म्हणू लागले की, असे तूप आम्ही कधी पाहिले नाही. असे म्हणून ब्राह्मण भोजनास बसले. नंतर दोन घटकांनी मोरोबा नाईक तुपाची कावड घेऊन आले आणि म्हणू लागले की, आपण तूप कोठून आणिले ! तेव्हां मुनीश्वरस्वामी बोलले की, आमचे सद्गुरूनाथ जयरामस्वामी यांचे शिल्लकेचें तूप, आपणास यावयास उशीर लागला म्हणून, उसने घेतले. तर आतां आपले तूप आहे ते घागरींत घालून त्यांचे त्यांस परत माघारे घालावे. असे सांगतांच स्वामींनी सांगितल्याप्रमाणे पावनतीर्थांत नेऊन ओतले. तो तुपाचे उदक झाले. असा चमत्कार झाला.

नंतर गोपाळस्वामींचा उत्साह सांग करून पुढे विठ्ठलस्वामी यांनी मुनीश्वर स्वामी यांस सांगितलें कीं, आम्ही सद्गुरुनाथ गोपाळस्वामींचे आज्ञेप्रमाणें १८ वर्षे पर्यंत सेवा केली. आतां आजपासून तुम्ही समाधीची सेवा उत्साह सांग करून स्वस्थ असर्वे. असें म्हणून त्यांचे गळ्यांत माळ घालून आपण श्रीकृष्णाप्पास्वामी, जयरामस्वामी व गोपाळस्वामी यांचे समाधीचा निरोप घेऊन काशीक्षेत्रांत गेले. नंतर तेथें चतुर्थश्रम गुरूपासून संपादून दंडकमंडलु गुरूनें दिला तो घेतला. नंतर गुरूची प्रार्थना केली कीं, आपण दंडकमंडलु आम्हांस दिला तो किती दिवस धारण करावा ? तेव्हां गुरूनें सांगितलें कीं, हा दंडकमंडलु तुझे हातून तुला न कळतां पडेल तेव्हां त्याचा त्याग कर, मध्ये करूं नको. असें सांगितलें. मग गुरूची आज्ञा घेऊन मनकर्णिकेच्या घाटीं स्नानास विठ्ठलस्वामी गेले आणि कमरे इतके उदकांत जाऊन दंडकमंडलु सहवर्तमान बुडी मारिली तों विठ्ठलस्वामी यांचे हातांतील दंडकमंडलु गळून पडला आणि समाधि मनकर्णिकेचे घाटीं शाली. तो दिवस शके १६४१ कार्तिक वद्य १०. ते दिवशीं विठ्ठलस्वामींची समाधि होऊन गुरूचे स्वरूपी मिळून गेले.

मुनीश्वरस्वामी शके १६४१-१६६८.

नंतर मुनीश्वरस्वामी हे विठ्ठलस्वामींचे मागे किती एक दिवसपर्यंत स्वामींची सेवा करीत रहात असतांना त्यांचे शिष्य संभाजीबावा व महादेवबावा हे होते. संभाजीबावा मुनीश्वरस्वामींपाशीं कांहीं दिवस सेवा करून होते. महादेवबावा मुनीश्वरस्वामींचे शिष्य हे पहिले तुळजापूरनजीक बडगांव येथें रहात होते. कोणे एके दिवशीं मुनीश्वरस्वामी तुळजापुराकडे गेले आणि देवीचे दर्शन घेऊन कांहीं दिवस राहिले. तों तेथें कोणी भावीक लोकांनीं सांगितलें कीं, आमचे गांवानजीक बडगांव आहे तेथें एक ब्राह्मणाचा मुलगा आठ वर्षांचा फार चांगला आहे. असें सांगतांच त्यांनीं आपला शिष्य पाठविला आणि महादेवबावा यांस घेऊन आले. तेव्हां मुनीश्वरस्वामी यांनीं महादेवबावा यांस पाहून मनांत विचार केला कीं, हा शिष्य करावयास योग्य आहे. याचे हातून गुरूची सेवा पूर्ण होईल. असें मनांत आणून बडगांवास घेऊन आले आणि त्याची मुंज करून त्यास उपदेश केला. नंतर कांहीं एक दिवस त्यांचे गुरू विठ्ठलस्वामी यांनीं सांगितल्याप्रमाणें समाधीची सेवा करीत होते. नंतर एके दिवशीं आपले शिष्य महादेवबावा व सर्वत्र मंडळी यांस हाक मारून सांगितलें कीं, आतां आम्ही देहत्याग करणार तर आपण सर्व मंडळींनीं रुपा करून उत्साह सांग करीत जावा असें म्हणून आपल्या गळ्यांतील माळ महादेवबावाचे गळ्यांत घातली आणि आपण श्रीसद्गुरुनाथ

श्रीकृष्णाप्पास्वामी, जयरामस्वामी, गोपाळस्वामी, व विठ्ठलस्वामी यांचे समाधीचे दर्शन घेऊन जयरामस्वामींचे समाधीपुढे बसून स्वामींची प्रार्थना करून संपूर्ण मंडळी पहात असतां श्रीकृष्णनामाचा उच्चार करीत करीत देह विसर्जन केल्या. तो दिवस कोणता तो सांगतो. शके १६६८ फाल्गुन वद्य ९. ते दिवशीं मुनीश्वरस्वामी समाधिस्थ झाले.

महादेवबाबा शके १६६८-१७२७.

नंतर त्यांचे शिष्य महादेवबाबा मुनीश्वरस्वामींच्या समाधीची सेवा करीत राहिले. कांहीं एक दिवसांनीं महादेवबाबा यांनीं मनांत विचार केल्या कीं, समाधीचे भोवतालें ओहऱ्या लांकडी आहेत त्या काढून दगडी बांधाव्या. असे मनांत आणून बरोबर मंडळी घेऊन पुण्यास गेले. तेथें नानाफडनवीस यांची भेट घेऊन महादजी शिंदे यांच्या गोटांत गेले. महादजी शिंदे यांचा नेम असा होता कीं, दररोज रविवारी ज्योतिर्लिंगाची पूजा करून त्याचे पुढे रुमालने हात बांधोन विनंति करावी कीं, मला आजपासून पुढच्या रविवारपर्यंत यशप्राप्ति होईल तर आपल्या मस्तकावरील एक पुष्प मिळावें. अशी प्रार्थना त्यांनीं करावी व देवानें ती मान्य करीत असावी. महादेवबाबांची स्वारी महादजी शिंदे यांचे गोटांत गेली. तों महादजी शिंदे ज्योतिर्लिंगापुढें उभे राहिले आहेत असे पाहून आपण ज्योतिर्लिंगास प्रार्थना करून म्हणाले कीं, आम्हांस श्रीसद्गुरूनाथ यांच्या ओहोऱ्यांचें काम करण्याचें आहे त्यास पुणें मुक्कामी पांचपन्नास हजार रुपये मिळतील तर आपल्या मस्तकावरील पुष्पप्रसाद मिळावा अशी प्रार्थना करून महादेवबाबा बसले. तेव्हां ज्योतिर्लिंगाच्या गळ्यांतील पुष्पांचा हार महादेवबाबां पुढें येऊन पडला. नंतर महादजी शिंदे यांस आनंद होऊन आपले मनांत म्हणूं लागले कीं, इतके दिवस दर रविवारी श्रीनाथास एक प्रहरपर्यंत प्रार्थना करावी तेव्हां एक पुष्प देवाचे मस्तकावरील पडत होतें. आज देवानें मजला आपल्या गळ्यांतील हार दिला तेव्हां मजला मोठें यश प्राप्त होईल. श्रीनाथाची कृपा मजवर पूर्ण आहे. असे म्हणून पुष्पांचा हार घ्यावयास लागले तों महादेवबाबा यांनीं सांगितलें कीं, हा प्रसाद तुम्हांस कांहीं दिला नाहीं आम्हांस दिला आहे. तेव्हां महादजी शिंदे यांनीं बाबांस विचारिले कीं, आपणास कोणतें

१. नानाफडणीस इ० स० १७७६ पासून इ० स० १८०० म्ह० शके १६९८ पासून शके १७२२ पर्यंत पेशव्यांचे दिवाण होत. शके १७२२ त ते मृत्युपावले.

२. महादजी शिंदे इ० स० १७१३ त

म्ह० शके १७१५ या वर्षी पुण्यानजीक वानवडी येथें वारले. इ० स० १७६१ पासून सुमारे तीस वर्षेपर्यंत त्यांचा मोठा दरारा होता.

संकट प्राप्त झाले आहे म्हणून प्रसाद मागितला. मग महादेवबाबा यांनी सांगितले की, आमचे सद्गुरूनाथ जयरामस्वामी यांचे देवालया भोंवतालच्या दंगडी ओहोऱ्या बांधावयाच्या आहेत त्यांस द्रव्य आपणाकडून व आपले मंडळीकडून प्राप्त होईल किंवा नाही म्हणून श्रीनाथास प्रसाद मागितला. आपला नेम आहे त्याप्रमाणे श्रीज्योतिर्लिंगास प्रार्थना आगखी करावी म्हणजे आपणांस प्रसाद मिळेल. नंतर महादजी शिंदे पुन्हा हात जोडून उभे राहिले तो ज्योतिर्लिंगाच्या आंगवरील सर्व पूजा येऊन पडली. तेव्हा महादजी शिंदे यांनी विचार केला की, आम्ही दर आदितवारी श्रीज्योतिर्लिंगास प्रहरभर प्रार्थना करावी तेव्हा एक पुष्प आम्हांस प्राप्त होतं. आज देवाच्या गळ्यांतील हार व पुष्प आली तेव्हा महादेवबाबा केवळ ईश्वर आहेत अशी त्यांच्या मनाची खात्री होऊन, महादेवबाबांच्या चरणीं मस्तक ठेवून, त्यांचा फार फार सत्कार करून, आपले पदरचे मंडळीकडून व शहरांतील मोठमोठे सरदार यांकडून पंचवीस हजार रुपये मिळवून दिले. हा मजकूर नाना फडणवीस यांस समजला. मग त्यांनी महादेवबाबा यांस काही दिवस ठेवून घेतले आणि त्यांचा सत्कार फार फार करून त्यांच्या काही द्रव्य संपादन करून दिले. नंतर महादजी शिंदे यांनी महादेवबाबांस मेजवानी करून दोनचारशे रुपयेपर्यंत पोषाख घेऊन मोठ्या समारंभाने बडगांवास पावते केले.

नंतर महादेवबाबा देवालयाभोंवती ओहोऱ्या आणि विष्णुमंदीर, व शिवमंदीर तयार करून काही एक दिवसांनी षटवर्धन यांजकडे जाऊन काही द्रव्य उत्साहाकरिता आणवें म्हणून श्रीजयरामस्वामींचे समाधीचे दर्शन घेऊन निघाले आणि बुधगांव येथे मुकामास राहिले. दुसरे दिवशी प्रातःकाळी पाहिले तो गांवचे नजीक मोठी थोरली खुली जमीन पडली आहे. असे पाहून महादेवबाबा यांनी गांवकरी यांस बोलवून जमिनीचा मजकूर विचारिला. तेव्हा त्यांनी सांगितले की आपण त्या जमिनीचे नांव काढू नये. तेथे मोठा खवीस आहे. तो त्यांतील एक कांटा प्राप्त होऊं देणार नाही. त्या जमिनीबद्दल आमचे गांवची पांचपंनास मनुष्ये व पांचपन्नास बैल मेले आहेत. त्या जमिनीवरून पांखरूं देखील जात नाही. नंतर महादेवबाबा यांनी गांवकरी यांस विचारिले की, असा खवीस कोठून आला आहे ? तेव्हा गांवचे पाटलाने सांगितले की, पूर्वी आमचे गांवां मांग गारुड्याचा खेळ शाला होता. ते वेळेस या गांवचे मालक षटवर्धन ही खेळ पहात बसले होते. तेव्हा गारुड्याने खेळ करता करता आपले कंबरेस दोन्ही बाजूस सुपे बांधून षटवर्धन यांजपाशी येऊन विनांति केली की, मी जितकी जमीन उडून जाई तितकी जमीन मजला. सरकारांतून द्यामी.

असे बोलून उभा राहिला. पटवर्धन यांनी विचार केला की, हा मांग गारुडी फार झाले तर दहावीस हात उडेल यापेक्षा काय उडणार आहे? असे म्हणून त्या गारुड्यास गांवचे पाटील यांजकडून सांगितले की, तू जितकी जमीन उडून जाशील तितकी तुजला वंशपरंपरेने देऊन, असे सांगतांच मांग गारुडी पांचचारशे हात जमीन उडाला. असे पाहून पटवर्धन म्हणू लागले की, याला आतां जिवें मारून टाकावें. असे गांवचे रखवालदार यांस सांगून जोड गोळी घालून मारून टाकला. तो मांग गारुडी त्या शेतांत खवीस होऊन बसला आहे.

नंतर महादेवबाबा यांनी गांवकरी यांस विचारिले की, या शेतांत बाभळी मोठ्या आहेत जमीन ही फार चांगली आहे. त्या बाभळी आपण सर्वत्रांनी कृपा करून दिल्या तर आमच्या मठाच्या उपयोगी पडतील. असे महादेवबाबा बोलतांच गांवकरी यांनी हात जोडून विनंति केली की, आम्ही देतो असे बोललो तर आमचा फडशा पाडून आपला ही पाडील. असे बोलून म्हणाले की, पटवर्धन यांजकडून आपणास प्राप्त होतील तर आम्ही कांहीं बोलणार नाही. नंतर महादेवबाबा हा मजकूर ऐकून तेथून निघाले आणि मिरजेस गेले. तेथे कांहीं एक दिवस महादेवबाबा यांस पटवर्धन यांनी ठेवून घेतले आणि फार फार सत्कार करून शेंदोनशे रुपये वर्षासन करून स्वामीस दिले. नंतर निरोप घ्यावयाचे दिवशी महादेवबाबा बुधगांवचे जमिनीचा मजकूर सांगून बोलले की, त्या जमिनीतील बाभळी आमच्या मठाच्या उपयोगी फार आहेत. असे बोलतांच पटवर्धन यांनी सांगितले की, त्या शेतांतील खवीस जबरदस्त आहे. आपणास बस होत असल्यास आम्हांकडून अडथळा नाही. असे बोलून त्या जमिनीचे पत्र जावांस करून देऊन बुधगांवचे पाटील यांस महादेवबाबा यांचे नांव लिहून पाठविले. नंतर पटवर्धन यांचा निरोप घेऊन महादेवबाबा हे कृतकृत्य होऊन माघारे बुधगांवास आले आणि गांवचे पाटलास बोलले की, उदयाक आम्ही त्या शेतांतील बाभळी तोडूं. आपण मदतीस कांहीं मनुष्ये द्यावी. नंतर पाटील याने सांगितले की, आपले जे दुसरे काम सांगाल ते करूं. परंतु त्या शेतांत आमच्या गांवचे एक मनुष्य ही येणार नाही. ज्यास पाठवावे त्याचा घात सर्वस्वी होईल. असे पाटील याने सांगितल्यावरून महादेवबाबांनी स्नानसंध्या करून, पुष्पे व बुका स्वामीचे समाधीचा प्रसाद घेऊन, आपले पदरची मंडळी आपले बरोबर घेऊन, त्या शेतांत जेथे खवीस होऊन बसला होता त्या धोंड्यापाशी येऊन, आपल्या हातून त्याची पूजा करून, श्रीजयरामस्वामी यांच्या पादुकांचे तीर्थ व बुका टाकून नारळ फोडून त्याजला विचारिले की, आतां आमचे सद्गुरुनाथ जयरामस्वामींच्या दर्शनास चलावे म्हणजे आपल्या जन्मांतराचा उद्धार होईल

आणि आपली कीर्ति फार वाढेल. आपल्या पाशी बाभळी मोठमोठ्या आहेत त्या मठाचे उपयोगी पडतील. असे बोलून श्रीकृष्ण जयराम असा नामाचा उच्चार करून गड्यांस सांगितले की, बाभळी तोडाव्या. नंतर संध्याकाळपर्यंत दोनचार तोडून महादेवबाबा व सर्व मंडळी यांनी बिऱ्हाडास येऊन अस्तमानी भोजन केले. ते दिवशी रात्री बुधगांवच्या पाटिलास खवीस याने स्वप्नामध्ये सांगितले की, आपल्या गांवच्या मंडळीकडून बाभळी तोडाव्या आणि बडगांवास पोचत्या कराव्या. त्यांतील कोणी कांटा घेतल्यास त्याचा फडशा पाडीन. काही एक न घेतां बाभळी व मजला बडगांवास पावते करावे. असे सांगतांच, पाटील जागा झाला आणि प्रातःकाळी बाबांस स्वप्न सांगू लागला. गांवकरी यांस ताकीद करून एकंदर बाभळी तोडून बडगांवास पावत्या केल्या आणि महादेवबाबांनी त्या शेतांतील देव होता तो गाडीत घालून बडगांवास आणून स्वामींच्या देवालयपुढे ठेवून पूजा करून नैवेद्य दर उत्साहास देत होते. असा मांग गाऱ्ही खकीस होता. त्याचा उद्धार करून स्वामींची सेवा करण्यास आरंभ केला आणि बुधगांवाच्या जमिनीचे पत्र पटवर्धन यांकडून वंशपरंपरेचे घेऊन त्या जमिनीत नांगर धरून जमीन निकोप चांगली करून त्यांतील उत्पन्न होईल ते बडगांवास आणू लागले. असो.

महादेवबाबा हे काही एक दिवसांनी मंडळीसुद्धा हिंडत हिंडत पंधरा दिवसांचे वाटेवर गेले आणि तेथून माघारे फिरले. वाटेने येतांना डोंगरांत आले तो दिवस थोडा उरला. एका गांवास वाटा दोन होत्या. त्यांपैकी जवळच्या वाटेने निघाले तो तिकडून एक गृहस्थ पळत पळत येत होता त्यास तुम्ही कां पळतां? तुमचे मार्ग काय भय लागले आहे ते सांगावे असे विचारिले. मग तो वाटसरू म्हणू लागला की, आमचे पाठीमागे काळ लागला आहे तो आतां आम्हास येऊन दंश करील. असे म्हणत आहे तो बाबांची स्वारी येऊन त्याच्यापाशी पोचली. नंतर महादेवबाबांस त्याने मजकूर सांगितला की, ही वाट नागाने पाडिली आहे. या वाटेने कोणी ही मनुष्य जात नाही. असे असून आम्ही दांडगाईने निघालो तो आमचे पाठीस हा लागला. तो भुजंग हत्तीचे पायासारखा मोठा व पांच सहा बांबा लांब आहे. त्याने ही वाट पाडिली आहे. तो आमचे आंगावर आला म्हणून आम्ही पळत पळत आलो. असे बाबांस सांगून म्हणू लागला की, तुम्ही या वाटेने जाऊ नये. जाल तर भुजंग तुम्हांस दंश करील. बाबांनी तो मजकूर ऐकून घेऊन मनांत विचार केला की, ह्या नागाचा उद्धार करावा आणि ही वाट चालू करावी. मग वाटसरास बोलले की तुम्ही आमचे बरोबर चला. तुम्हांस नागाचा उपद्रव

होजं देत नाही. असे त्यास बोलतांच जवळची मंडळी महादेवबाबांस म्हणू लागली कीं वळें सर्पाचे आंगावर कां जावें ? आपण दुसरे वाटेनें जाऊं चला. असें सर्व मंडळींनीं फार फार सांगितलें. परंतु त्यांचें न ऐकतां मंडळीकडे पाहून हांसू लागले व म्हणाले कीं मी एकटा पुढें होतो तुम्ही सर्वांनीं माझे मागे यावे. असें म्हणून घोड्यावरून उतरले आणि पायजमा व जोडा काढून निघाले. तों नागापासून पांच हातांच्या अंतरानें जाऊन उभे राहिले. तों संध्याकाळचा दोन घटका दिवस राहिला. नाग महादेवबाबांकडे दोन घटकापर्यंत दृष्टि लावून शेंपटावर उभा राहिला. हें सर्व लोक पाहून म्हणू लागले कीं आतां हा नाग बाबांवर झडप घालून दंश करितो. आतां काय करावें ? असें म्हणून फार घाबरले आणि दीनासारखे उगीच उभे राहिले. बाबांकडे व नागाकडे पाहत आहेत इतक्यामध्ये नागानें बाबांच्या पायांपासून एक हाताच्या अंतरावर फडा काढून तीनवेळ पायांवर फडा आपटून आपला प्राण सोडिला. हें पाहून बाबांस म्हणू लागले कीं ह्या अरिष्टातून श्रीजयरा-मस्वामींनीं तुम्हांस पार पाडिलें. सर्वांस मोठा आनंद झाला. नंतर नागाचें दहन केलें आणि एका ब्राह्मणास एक मोहोर देऊन त्यास सांगितलें कीं, या नागाचें दशांत कर्म कर. नंतर महादेवबाबा बडगांवास आले आणि गांवचे मंडळीस नागाचा झालेला मजकूर सांगितला. असो. महादेवबाबा हे केवळ ईश्वरच आहेत असें म्हणून संपूर्ण लोक येऊन बाबांच्या पायांवर मस्तक ठेवून सेवा करूं लागले.

आणखी एकदां बाबा मंडळीसुद्धां हिंडावयास दोन महिन्यांच्या वाटेवर गेले आणि भिक्षा करून माघारे फिरले. वाटेत येतांना तापून एका नदींत आले. त्या नदींत एक डोहो होता. त्या डोहाचा अंत व यांग लागत नव्हता. अशा डोहापाशीं महादेवबाबा घोड्यास पाणी पाजावयास लागले. इतक्यामध्ये आंत जळदेवता होत्या त्यांनीं बाबांस घोड्यासुद्धां ओटून पाण्यांत नेलें. तेव्हां बाबांच्या बरोबरची मंडळी तेथें येऊन त्यांनीं मोठा आकांत मांडिला आणि म्हणू लागले कीं, एकाएकीं बाबांची अशी गत कां झाली ? आम्ही पाहतां पाहतां बाबा डोहांत बुडाले. अशी चिंताग्रस्त मंडळी बसली आहे तों तिकडून एक वाटसरू आला. तो म्हणू लागला कीं या डोहामध्ये असे पांच चार शिलेदार घोड्यासुद्धां पांच सहा महिन्यांत गेले. त्यांचा अद्याप ठिकाण नाही. त्यांचेच पाठीमागून हे बाबा घोड्यासुद्धां गेले. ते आतां काहीं दृष्टीस पडावयाचे नाहीत. तुम्ही रडत बसून काय होणार ? आपल्या गांवास जाणें. असें त्यास वाटसरू यानें सांगितलें आणि तो निघून गेला. मग बाबांबरोबरची जी मंडळी होती ती विचार

करीत बसली आहे तो त्या गोष्टीस एक प्रहर शाला. मग सर्वांनी धराकडे निघावयाचा बेत केला. तो डोहांतून पाण्याचे बुडबुडे येऊं लागले आणि पाणी खळबळूं लागलें. तें पाहून म्हणूं लागले कीं आतां महादेवबावा वरती येतील. ते आले म्हणजे मग जावयाचें. असें म्हणून सर्वत्र मंडळी पहात बसली. तो इतक्यामध्ये उदयाचळापामून सूर्योदय निघतें त्याप्रमाणें घोड्यानें उसळी मारिली आणि महादेवबावा घोड्यासुद्धां बाहेर निघाले. हें सर्वत्रांनीं पाहून त्यांस असें वाटलें कीं, आमचा प्राण गेलेला आला कीं काय ? नंतर महादेवबावांकडे पाहतात तो त्यांचे नेत्र-आरक्त झाले आहेत व मुखचंद्रावर कोटि मदनांची शोभा आली आहे. ते वेळेस बावांचें तेज कोणास पहावेना. नंतर सर्वत्रांनीं साष्टांग नमस्कार घालून म्हटलें कीं तुम्ही ईश्वर आहां असें आम्हांस वाटतें. अशी स्तुति करून महादेवबावां सुद्धां त्या नदीपासून निघाले आणि वाटेस लागले. नंतर काहीं दिवसांनीं बडगांवास आले. वाटेतील मजकूर सर्वत्रांस सांगितला तेव्हां त्यांस मोठा आनंद झाला.

असे महादेवबावा हे बडगांवां असतांना कोणी दुष्टानें भोजनाचे वेळेस दोन प्रहरीं त्यांस विषाचा प्रयोग केला. त्या योगानें बावांच्या देहाची आग होऊं लागली आणि पडले. तेव्हा पदरचे मंडळींनीं औषध उपाय केला. पण गुण कांहीं येईना. त्या विषाच्या तापानें महादेवबावा व्याकूळ झाले व कोणास कांहीं न बोलतां निचेष्टित पडलें. हें पाहून सर्वत्रांच्या नेत्रांस उदक आलें. एकमेकांत बोलूं लागले कीं, असा यजमान आम्हांस मिळावयाचा नाही. महादेवबावांनीं जीं जीं चरित्रें केलीं तितकीं आठवून दुःख करीत बसले आहेत तो मध्य रात्रीचा समय शाला. पदरची मंडळी व गांवांतील मंडळी महादेवबावांचे भोंवतालीं बसली आहे. इतक्यांत श्रीसद्गुरुनाथ जयरामस्वामी आपल्या हातांत अमृताची कुपी घेऊन आले आणि कोणाचे दृष्टीस न पडतां महादेवबावांपाशीं येऊन त्यांस हाक मारून सांगितलें कीं तुजला आज दोन प्रहरीं दुष्टानें विष घातले त्यास मजपाशीं औषध आहे तें तूं घे म्हणजे तुजला कांहीं भय नाही. तूं आतांच उठशील, असें म्हणून त्यांच्या मुखांत औषध घालून आर्पण गुप्त झाले. नंतर महादेवबावा मंडळी पहात असतांना एकाएकी उठले आणि म्हणूं लागले कीं आपले पायांचें दर्शन देऊन जावें. असें बोलून नेत्र उघडून पाहिलें तो मंडळी मात्र भोंवतीं बसली आहे. मग मनांत विचार केला कीं, हें मजला संकट प्राप्त झालें म्हणून श्रीगुरुनें जातीनें आपल्या हातानें औषध देऊन आरोग्य केलें. नंतर महादेवबावा उठून बसलेले पाहून सर्वत्रांस आनंद झाला. तो लिहितां येत नाही. असा चमत्कार महादेवबावा यांनीं सर्वत्रांस सांगितला, असो.

महादेवबाबा एके दिवशीं अस्तमानीं स्वामीची पूजा करून नैवेद्य दाखवून आपण भोजन करून खोलींत बसले असतांना मुखांतून कृष्ण नामाचा उच्चार करित करित निद्रिस्त झाले. इतक्यांत बडगांव येथील कोणी दुष्टाने बाध्या मांग यास सांगितलें कीं, महादेवबाबांस जिवें मारावें म्हणजे तुला पांच-शें रुपये देईन. असें सांगून आपण घरास गेला. नंतर बाध्या मांग हातांत सळ घेऊन मठाचे मार्गे कुसूं आहे ते उतरून खोलीच्या उत्तरेस दिंडी आहे ती उघडून आंत आला आणि पाहिलें तों महादेवबाबा हे एकटे च निजले आहेत व जवळ सभया लावलेल्या तशा च आहेत. असें पाहून महादेवबाबां-जवळ जाऊन सळाचें मेण काढून मारावें म्हणून महादेवबाबांकडे अंगु-ष्ठापासून मस्तकापर्यंत पाहिलें तेव्हां त्याचे हातांतील सळ गळून पडला. मनांत दया उत्पन्न होऊन म्हणूं लागला कीं, महादेवबाबां सारखा पुरुष आम-च्या गांवास पुन्हा मिळावयाचा नाही. असें म्हणून नेत्रांस उदक आणून महा-देवबाबांकडे पाहिलें तों श्रीकृष्णनामाचा उच्चार करित करित निजले आहेत. नंतर बाध्या मांग याने महादेवबाबांस जागें करून साष्टांग नमस्कार घालून हात जोडून विनंति केली कीं, मजकडून अपराध मोठा झाला. स्वामींनीं कृपा-ळू होऊन मजला मठा बाहेर घालवार्हे. मजला या वेळेस बाहेर जाण्यास वाट दिसत नाही. असें बोलतांच महादेवबाबांनीं त्याकडे पाहिलें आणि म्हणूं लागले कीं, तूं काहीं भिऊं नकोस. कोणास न कळतां तुजला बाहेर घालवून देतो. असें म्हणून त्याजला घालविले. नंतर दुसरे दिवशीं खोलीची शुद्धता करून आ-पण स्नान करून श्रीसद्गुरुनाथ जयराम स्वामी यांच्या पादुकांची व समाधीची पूजा करून नैवेद्य दाखवून भोजन करून रात्रीचा मजकूर सर्वत्रांस सांगितला. मग सर्वत्रांनीं ऐकून मोठें आश्चर्य केलें आणि म्हणूं लागले कीं, आमचे महादे-वबाबा हे ईश्वरच आहेत. यास कलिकाळाचें भय नाही.

असें असतां एक वेळां जयरामस्वामी यांचे पुण्यतिथीचा उत्साह आला. ते दिवशीं ब्राह्मणांची व समाधीची पूजा करून ब्राह्मण भोजनास बसले तों एका-एकीं चोहोंकडून आभाळ आलें आणि पर्जन्य पडण्याची वेळ आली. तेव्हां सर्वत्र मंडळी भोजनास बसली होती ती पाहून म्हणों लागली कीं, आज काहीं आ-मचें भोजन होत नाही. आतां पर्जन्य येईल. असें बोलतांच चोहोंकडे गां-वाचे पलीकडे पर्जन्य पडूं लागला. तो पाहून मोठा गलबला झाला. तेव्हां मंडळीनें महादेवबाबांकडे पाहिलें. महादेवबाबांनीं श्रीकृष्णाप्पास्वामी यांच्या समा-धीस उजवें घालून जयरामस्वामी, गोपाळस्वामी, विठ्ठलस्वामी, व मुनीश्वरस्वा-मी यांचे समाधीस नमस्कार घालून ब्राह्मणांपाशीं आले आणि सांगितलें कीं,

आपणास पर्जन्याचा काही उपद्रव होणार नाही. आपण स्वस्य भोजन करावे. असे म्हणून जयरामस्वामीच्या समाधीपाशी जाऊन बसले. पर्जन्य ब्राह्मण भोजन होई तोपर्यंत एक येव देखील पडला नाही. चहूंकडे गावाभोवताली पडत होता. असा चमत्कार सर्वत्रांनी पाहून जयजयकार करून भोजन करून महादेवबाबांकडे पाहिले तो सूर्यासारखे दिसू लागले. मंडळी महादेवबाबांचे आणि समाधीचे दर्शन घेऊन आपापल्या गावास गेली.

आता महादेवबाबांची भक्ति देवब्राह्मणांवर कशी होती व वृत्ति कशी शांत होती ती सांगतो. एक वेळा स्वामीचे पुण्यतिथीचे दिवशी ब्राह्मणभोजनास मयी महादेवबाबा जातीने आपल्या हातांत पोळ्यांची चवड घेऊन ब्राह्मणांस वाटीत असता त्या ब्राह्मण मंडळीत एक तेलंग ब्राह्मण भोजनास बसला होता. त्याजपाशी जाऊन त्यास एक पोळी वाटिली. तो तेलंग ब्राह्मण मोठा रागीट होता. तो बाबांकडे पाहून बोलला की, महादेवबाबांचे अन्न खर्च होतें. तुझ्या बापाचे काय जातें ! असे बोलून जेवतां जेवतां महादेवबाबांच्या तोंडांत मारिली. महादेवबाबांनी त्याजला काही एक न बोलतां कारभारी यास हाक मारून सांगितले की, या ब्राह्मणास भोजन होईपर्यंत जो पदार्थ लागेल तो वाटून त्याचा बंदोबस्त नीट राखावा. असे सांगून त्याचा विटाळ झाला होता म्हणून हात पाय धुऊन समाधीपाशी येऊन बसले. त्या तेलंग ब्राह्मणाजवळ काही ब्राह्मण मंडळी बसली होती त्यांनी त्या तेलंग ब्राह्मणास सांगितले की, महादेवबाबा ते हेच. त्यांचे तोंडांत कशी मारिली ! आतां तुझे भोजन झाल्यावर पारपत्य करितील. असे तेलंगाने ऐकतां च तो मोठा भयभीत झाला. त्याला भोजन गोड लागले नाही. सर्वत्र मंडळी भोजन करून आपापल्या घरास गेली आणि तो तेलंग ओहरीत जाऊन आपले बिराडास बसला. नंतर अस्तमानी महादेवबाबांनी आपल्या पदरच्या मंडळीस सांगितले की, आज ज्या ब्राह्मणाने भोजनसमयी आमचे तोंडांत मारिली त्यास बलाबून घेऊन पावे. असे बोलतांच बाबांचे आज्ञेप्रमाणे तेलंग ब्राह्मणास मठांत घेऊन आले. तेव्हा त्यास असे वाटले की आज माझे पारपत्य करितील. असे मनांत आणून खिन्न होऊन महादेवबाबांपुढे उभा राहिला. नंतर बाबांनी त्यास साष्टांग नमस्कार घालून आपले जवळ बसवून त्याचा सन्मान करून त्याचे हातांत पांच रूपये ठेविले आणि त्यास सांगितले की, आपण दर पुण्यतिथीस व श्रावणमाशी जन्माष्टमीचे उत्साहास येत असावे. काही एक मनांत संशय घेत जाऊं नये. मी सर्वस्वी आपला अपराधी आहे. असे बोलतां च त्याला मोठा आनंद झाला आणि महादेवबाबांचे पायांवर मस्तक ठेवून म्हणू लागला की, मी आजपर्यंत

मोठमोठे ठिकाणीं यजमान व भगवद्भक्त पाहिले. परंतु तुम्हांसारखा यजमान दयाळू व रुपाळू पाहिला नाही. असे म्हणून महादेवबाबांचे वर्णन करित करित आपले गांवास गेला. हा मजकूर सर्वांनी ऐकून मनांत म्हणूं लागले की, असा शांत वृत्तीचा बाबा कोठें पाहिला नाही. असो.

महादेवबाबा आपल्या ब्रह्मचर्यव्रतांत कसे होते ते सांगतो. बाबांची स्वारी बाहेर हिडावयास गेली होती. वाटेनें जातांना अस्तमानीं एका गांवास पुष्कामास गेले. तेथें रहाण्यास जागा पाहिली तों कोठें मिळेना. एक मराठ्याचा वाडा होता. तेथें गेले आणि पाहिले तों त्या वाड्याच्या आंत देवडीस पन्नास लोक राखणेस होते. त्यांस महादेवबाबांनीं विचारिलें कीं, आम्हांस रहाण्यास आपल्या वाड्यांत जागा देणें. त्यांत एक शिपाई मराठा होता. त्यानें बाबांस विनंति केली कीं, आम्ही आपणांस रहाण्यास जागा दिली असती. परंतु आमचा यजमान मोठा रागीट आहे. हल्लीं तो येथें नाही. शिंदे सरकारचे पदरीं रोजगारास आहे. त्याची स्त्री एक व पांच चार कुणविणी मात्र वाड्यांत आहेत. असें सांगतांच बाबांनीं त्यास सांगितलें कीं, आपण रहाण्यास जागा न दिली तर आम्हांस दुसरे गांवास जाणें प्राप्त आहे. आमची अस्तमानाची स्नानसंध्या बुडेल. असें बोलतांच त्यास दया उत्पन्न होऊन आपले शिपाई मंडळीस सांगून बाबांस रहाण्यास जागा दिली. नंतर महादेवबाबा घाड्यावरून उतरून आपले जवळचे ब्राह्मणांस सांगून स्नानास पाणी तापवून स्नान करून आपले विन्हाडापासून दहा हातांच्या अंतरावर देवाची पूजा करित बसले. तों वाड्याच्या यजमानाची स्त्री भोजन करून बाहेर आली आणि बाबांकडे पाहून तिजला असें वाटलें कीं, असा पुरुष मजला प्राप्त व्हावा. असें मनांत आणून बाबांपाशीं गेली. महादेवबाबांनीं स्नानसंध्या करून देवाची पूजा करून गुरूचे जपास आरंभ करण्याच्या संधीस त्यांचे बरोबरची मंडळी कोणी नव्ही असें पाहून त्या स्त्रीनें बाबांचे जवळ येऊन दोन वेळां हाक मारिली. तेव्हां महादेवबाबा तिचे मनांतील अभिप्राय जाणून तिला बोलले कीं, आपण मातोश्री आई. माझी जपाची वेळ झाली आहे तर आपण काहीं बोलूं नये. अशीं बाबांचे मुखानून अक्षरें निघतांच ती स्त्री आपले खोलींत जाऊन निजली. बाबांनीं जप करून देवास नैवेद्य दाखवून बरोबरच्या मंडळीसह भोजन केलें आणि निद्रा केली. नंतर दुसरे दिवशीं तेथून निघून पुढें हिडावयास गेले. प्रातःकाळीं त्या वाड्यांतील ती मराठ्याची स्त्री उठून आपले पदरचीं मनुष्ये होती त्यांस बोलवावे म्हणून हाक मारूं लागली. परंतु तिजला बोलता अगदीं येईना. असा चमत्कार झाला. नंतर तिनें रात्रीचा मजकूर झाला.

तो सर्वास सांगितला. म्हणू लागली की, मी सहज बावांपाशी गेलें आणि बावांस कांहीं बोलवें म्हणून हाक मारिली. नंतर माशी वाचा बंद झाली. असे तिने खुणांनी त्या लोकांस समजाविले. नंतर महादेवबावा हे परत येण्याची बातमी राखून बावांस माघारे येतांना ठेवून घेतलें आणि महादेवबावांच्या पायांवर त्या मराठ्याच्या स्त्रीनें मस्तक ठेवतांच तिजला वाचा येऊन पहिल्यासारखी बोलू लागली. असे.

महादेवबावांचे मुखांतून जीं अक्षरे निघतील तीं खोटीं व्हावयाचीं नाहींत असा मजकूर सर्वांनीं ऐकून मोठा आनंद करून म्हणू लागले की, महादेवबावा हे केवळ शुकनारदाचा अवतार आहेत. अशी सर्वत्रांची खात्री झाली. मोठा रुपण असला तरी महादेवबावा यांस पाहून कांहीं तरी दार्वे असे त्यास वाटावें. असें कशावरून ? महादेवबावा हे हिंडावयास गेले असतां एका गांवांत गेले आणि मारुतीच्या देवाच्यापुढें जाऊन गांवचे पाटील यास विचारलें की, येथे आज आम्हांस रहाण्यास जागा कोठें मिळेल ? असें बावा बोलले असतां तो पाटील फार दयाळू होता त्यानें उत्तर केलें की, आमचे गांवीं एक सावकार मोठा धनवान होता त्यास देवाज्ञा होऊन दहाबारा वर्षे झाली. त्याचे पोटीं कांहीं संतान नसून त्याची बायको मात्र आहे ती मोठी रुपण आहे. अशी की, आपले पोटास देखील पुरते खात नाहीं व कोणी अतीतअभ्यागत व आसवर्ग सोयरेधायरे यांस ही कधीं जेऊं घालीत नाहीं. त्यास आपण तशा ठिकाणीं जाऊन तिजपासून कांहीं द्रव्य संपादन करून घेतल्यास आपणास या गांवांत पांचपन्नास रुपये करून देऊं. असें बोलतांच महादेवबावा म्हणू लागले की, आपल्या मनांतून या बाईकडून कांहीं द्रव्य काढावें असें असल्यास जाऊन पहातों. नंतर पाटील बोलले की, एक देखील त्या बाईनें कोणास पैसा दिलेला कणेंकरून ऐकिला नाहीं. असें पाटील यानें सांगितलें आणि आपण घोड्यावर बसा मी तिचे वाड्यास आपणास नेतों असें म्हणाला. तेव्हां ते उभयतां तिचे वाड्यास जाऊन वाड्यांत कोण आहे म्हणून हाक मारली. तो सावकार याची बायको बाहेर आली. तेव्हां बावांनीं तिजला उत्तर केलें की, मजला पाणी प्यावयास लौकर घेऊन यावें. मला पुढें जाण्याची नड आहे. असें बोलतांच ती घरांत जाऊन पाणी घेऊन बाहेर आली. नंतर बावा घोड्यावरून खाली उतरून चूळ भरून नेत्रांस पाणी लावून घोड्यावरील गाशा टाकून निजले आणि बाईस म्हणू लागले की, कसें करावें सर्व गांवें आज दोन महिनेपर्यंत हिंडलों परंतु मजला एक पैसा प्राप्त होत नाहीं आणि जन्माष्टमीचा उत्साह जेवळ

आला. त्यास आतां सद्गुरुनाथ श्रीजयरामस्वामी कसा पार पाडतील ? असे म्हणून मोठे संकट प्राप्त झाल्यासारखे दाखवून त्या बाईपुढे बसले. तेव्हां बाबांस पाहून व मजकूर समजून घेऊन तिला असे वाटले की, आपले जवळचे द्रव्य एकंदर घेऊन बाबांची चरणसेवा अखंडित करावी. असा त्या बाईस मोह उत्पन्न होऊन महादेवबाबांजवळ येऊन साष्टांग नमस्कार घालून विनंति केली की, आपण पंगतीचा लाभ देऊन उदयीक आपले गांवास परत जावे. कांहीं चिंता करूं नये. आपले येथे जन्माष्टमीचे उत्साहास जे द्रव्य लागेल ते मी जातीने देईन. असे बाईचे भाषण होत आहे तो बाबांचे बरोबरची मंडळी खटल्यासुद्धा बाबांपाशी येऊन पोहोचली. नंतर तिने मेजवानीचा थाट करून बाबांस ठेवून घेऊन भोजन घालून गांवचे पाटील यांस पंगतीस बोलावून मोठा समारंभ केला आणि बाबांपुढे चारशे रुपये आणून ठेविले आणि विनंति केली की, आपण वर्षातून एक वेळा येऊन दर्शनाचा लाभ देऊन जावे. असा मजकूर ऐकून म्हणू लागले की, या बाईने आम्हां देखत कोणास एक पैसा अगर मूठभर धान्य कधी धर्म केला नाही. असे असून आपणांस ४०० रुपये देऊन मेजवानीचा थाट केला. तेव्हां आपण ईश्वर म्हणून बाईकडून ही गोष्ट घडली असे बोलून आणखी गांवचे पांचपन्नास रुपये देऊन बाबांचा सत्कार करून लावून दिले.

नंतर महादेवबाबा निघून आपले गांवास आले आणि बडगांव येथे कांहीं एक दिवस स्वामींच्या समाधीची सेवा करून एके दिवशी समाधीची आज्ञा घेऊन आठपाडीस मुक्कामास आले. दुसरे दिवशी प्रातःकाळी स्नानसंध्या व देवाची पूजा करून श्रीगुरुचे ध्यान करीत आसनावर छाटी घेऊन बसले आहेत आणि पदरची मंडळी भोंवतली स्नानसंध्या करीत बसली आहे तो बाबा आंगावरील छाटी काढून एकाएकी बोलले की, बडगांव येथे अमुक नांवाचा गृहस्थ होता त्यास सरकारचे धरणे येऊन घेऊन गेले. असे बोलून आणखी आंगावर छाटी घेऊन ध्यानस्थ बसले. तो मजकूर ऐकून जवळची मंडळी घाबरी झाली आणि बाबांचे ध्यान विसर्जन झाल्यानंतर ती च गोष्ट बाबांस विचारिली. परंतु त्यांनी कांहीं उत्तर दिले नाही. नंतर दुसरे दिवशी अस्तमानी बडगांवाहून पत्र आले की, अमुक नांवाचा गृहस्थ यास सरकारांत धरून नेले. नंतर बाबांचे बोलण्याचा मजकूर व पत्राचा मजकूर एक च असे पाहून मोठे आश्चर्य करून म्हणू लागले की, आपण बोललां तें खरे च आहे. आपण केवळ ईश्वर च आहां. नंतर आठपाडी येथे कांहीं दिवस राहून बडगांवास माघारे आले. असो.

महादेवबाबांची कीर्ति चहूंकडे प्रगट होऊन मोठा लौकिक झाला. नंतर

एके वेळीं पठाणांचा दंगा झाला त्या वेळेस मनुष्यांस असे वाटूं लागले कीं, आतां आमचा प्राण काहीं वांचत नाही व अब्रू ही राहत नाही. असा मनांत विचार करून भोंवतालचे खेडे गांवांतील लोक महादेवबावांचा विश्वास धरून त्यांचे आधारांने तरी वांचूं म्हणून सर्व लोक मुलांवाळासुद्धा बडगांवास येऊन राहिले आणि महादेवबावा यांस हात जोडून विनंति करूं लागले कीं, आतां या संकटांतून आम्हांस पार पाडावें. असे गांवोगांवचे लोक विनंति करितात तो पठाणांची स्वारी पांच चार कोसांवर उतरली आणि त्यांनीं नित्य उठून एका गांवास जावे आणि गांवांत कोणी लोक संपन्न असतील त्यांजला हजारों प्रकारे पीडा करून बायकांमुलांच्या अब्रू घेऊन गांवांत काहीं देवालयें असतील तीं पाडून टाकावीं, देव फोडून गांवास आग लावून द्यावी, असा अनर्थ नित्य करीत असावा. नंतर पठाणांचा मुकाम जवळ च झाला असे सर्व लोकांस कळतांच मोठे भयाभीत होऊन बडगांव येथें एकच हलकलहोळ झाला. आईस लेकरूं ओळखूं नये अशी वेळ आली. नंतर महादेवबावांनीं सर्वत्रांस सांगितलें कीं, आपण काहीं चिंता करूं नये. सद्गुरुनाथ जयरामस्वामी आपली चिंता परिहार करतील. गांवातील लोकांस सांगितलें कीं, आपलीं मुलें व बायका असतील तीं मठांत आणून ठेवावीं. असें सांगून आपण घोड्यावर बसून श्रीसद्गुरुनाथ जयरामस्वामी यांचे चिंतन करून पठाण यांचे लष्करांत गेले. तेथें पाहतां किती एक बायकांच्या व पुरुषांच्या अब्रू घेऊन अनर्थ चालला आहे आणि दहावीस हजार पठाणांचा तळ पडून गेला आहे. असे पाहून म्हणूं लागले कीं, आतां आम्ही येथें हा मजकूर जाऊन सांगून कोणाकडून बंदोबस्त करवावा ! असा विचार करीत आहेत अशांत मालकाचा कारभारी मोठा विश्वासूक आवडता होता त्याची गांठ पडली. त्यानें महादेवबावांचे हातास धरून आपले डेंब्यांत नेऊन बावांस विचारिलें कीं, आपण जातीनें कशास आलां ! आपला निरोप आला असता तर मी बंदोबस्त केला असता. असे म्हणून बावांचे हातास धरून आपले मालकाची व बावांची भेट करून सर्व मजकूर सांगून दहा असामी शिपाई बडगांवाचे बंदोबस्ताकरितां दिले ते घेऊन बडगांवांस आले. नंतर किती एक गांवे लुटलीं व जाळलीं. परंतु बडगांवास कार्डीमात्र धक्का लागला नाही. पठाणांची स्वारी बडगांवास आली. तेव्हां मेजवानीचा बेत बावांनीं करून त्यांस खूष केलें. नंतर पठाण लोकांनीं बावांचे गुण वर्णन करून आपले यजमानजीपाशीं गेले आणि सांगितलें कीं, महादेवबावांसारखा भगवद्भक्त कोठें पाहिला नाही. असें सांगून पठाण यांची

स्वारी आपल्या देशास निघून गेली. नंतर दहा पांच हजार मनुष्ये गांवोगांवचे दंग्यामुळे येऊन राहिली होती ती बाबांची आज्ञा घेऊन आपापले गावी गेली.

पुढे एके दिवशी बाबांस ज्वरपीडा प्राप्त होऊन व्याकूळ होऊन पडले. तेव्हा पदरची मंडळी यांस सांगितले की, उदयीक आम्ही श्रीसद्गुरुनाथ यांचे स्वरूपी मिळून जाणार. असे सांगून तो दिवस गेल्यानंतर दुसरे दिवशी प्रातःकाळी बाबा श्रीसद्गुरुनाथ श्रीकृष्ण जयराम असा उच्चार करित करित गुरूचे स्वरूपी मिळून गेले. तो दिवस कोणता तर शके १७१७ कार्तिक वद्य ५ चे दिवशी महादेवबाबा समाधिस्थ झाले आणि पंढरीस जाऊन पांडुरंग यांचे स्वरूपी मिळाले. हे कशावरून तर ते दिवशी महादेवबाबा एकटेच बडव्यांस महाद्वारांत आढळले आणि त्यांचे हातांत पांच रुपये दिले तेव्हा बडवे यांनी बाबांस देवापाशीं पावतें केले आणि आपण महाद्वारी वाट पहात बसले. त्यास ४ घटका शाल्या; परंतु महादेवबाबा माधारे आले नाहीत. नंतर बडवे यांनी देवालयांत व बाबांचे बिऱ्हाडी शोध केला. परंतु कोठे ठिकाण लागेना. मग बडव्यांनी विचार केला की, खोटे म्हणावे तर पांच रुपये माझे हातांत दिले ते तसेच आहेत. खरे म्हणावे तर कोठे शोध लागत नाही. असा मनांत विचार करून ती गोष्ट सर्वास सांगून आपले घरास गेला. नंतर तिसरे दिवशी बडगांवाबून पत्र आले की, कार्तिक वद्य ५ रोजी प्रातःकाळी महादेवबाबा समाधिस्थ झाले. तें पत्र बडवे यांनी व भगवद्भक्त मंडळी यांनी पाहून विचार केला की, महादेवबाबा हे श्रीपंढरिनाथ यांच्या स्वरूपी मिळून गेले. असा निश्चय केला. महादेवबाबांनी समाधि घेतली ते दिवशी मोठा समारंभ झाला आणि गांवोगांवची मंडळी पहावयास आली. असे महादेवबाबा यांचे चरित्र समाप्त झाले. हे चरित्र कोणी ऐकतील अथवा वाचतील अथवा लेखन करतील त्यांचे मनोरथ पूर्ण होतील.

श्रीकृष्णाप्पास्वामी, जयरामस्वामी, गोपाळस्वामी, विठ्ठलस्वामी, मुनीश्वरस्वामी, व महादेवबाबा या भगवद्भक्तांनी समाधि घेतल्यानंतर पुढे कांहीं एक दिवसांनी श्रावणमाशी जन्मकाळाचा उत्साह होऊन दुसरे दिवशी देवालयांत गोपाळकाल्याचे वेळेस जयरामस्वामी यांचे समाधीचा ढोल होऊ लागला तो अहोरात्र असा सात दिवस पर्यंत झाला. तो सर्व गांवोगांवचे लोकांनी पाहिला. पुढे कांहीं दिवसांनी पुण्यतिथीचे दिवशी भोजनाचे वेळेस घुसेसावळी येथील ब्राह्मणांचे मूल आठ वर्षांचे विहिरीत पाण्याकरितां गेले तें आत बुडाले. तेव्हां जवळ कोणी नाहीं असे पाहून श्रीजयरामस्वामी यांनी आपल्या हातानें वरती काढून त्यास सांगितले की, तूं कांहीं भिजं नको. असे म्हणून आपण गुप्त

शाले. नंतर त्याचे बापाने विहिरीत जाऊन पाहिले तो मुलगा विहिरीचे पायरी-वर पाण्यानजीक पडला आहे. त्यास वरती घेऊन आला आणि त्या मुलास विचारलें. त्याने सांगितलें की, एक ब्राह्मण ब्रह्मचारी याने मजला बाहेर काढिले आणि सांगितलें की, तू काहीं भिजून नकोस आणि आपण गुप्त शाला. असा चमत्कार सर्वत्र मंडळींनी ऐकून मोठा जयजयकार केला. श्रीजयरामस्वामी यांचे समार्धीचें दर्शन व सेवा केली असतां सर्व मनोरथ पूर्ण होतात. कोणास रोग अथवा पिशाच बाधा असल्यास ती स्वामी दूर करतात व संततीची इच्छा असल्यास समार्धीची सेवा केल्यास श्रीजयरामस्वामी सर्व मनोरथ पूर्ण करितात. श्रीजयरामस्वामी यांचे चरित्र लिहिलेले आहे व परंपरेने सांगत आले त्यावरून लिहिले आहे. त्यास कोणी दोष देऊं नये.

समाप्त.

वृत्त उपजाति.

त्याच्या तपाला अति काय वानूं । दिसे जसा स्वीकृतकाय भानूं ॥
अत्युग्र ज्याच्या पहतां तपा तीं । जळोनि गेलीं सुरनेत्रपातीं ॥ १२३ ॥
त्रिपूरूर्ध्वी यत्न करीनि शाली । क्रिया चि तेजोमय ती निघाली ॥
जाणावया पूर्वजस्वर्गताला । कापेल कां सांग न स्वर्ग तोला ॥ १२४ ॥

वृत्त शिखरिणी.

सहस्राब्दं ऐसें भगिरथ करी उग्र तप जें ।
तया योगें गंगाहृदयिं करुणा फार उपजे ॥
धरोनी देहातें सकळजनतापापहर ती ।
उभी राहे भावें नृपप्रमुख रामा प्रहर ती ॥ १२५ ॥
जया पाहे त्यातें करिल नयनें भस्म यतिला ।
अशा पाहोनी त्या बहुत उपजे विस्मय तिला ॥
म्हणे राया पाहें नयन उघडीं चितिसि जिला ।
प्रसन्ना मी आहे वद कवण बा कष्ट तुजला ॥ १२६ ॥
नृपाच्या गंगेचा मधुर श्रवणीं शब्द पडला ।
तृपार्ताच्या जैसा वदनिं अमृतस्त्राव घडला ॥
किती वानूं शालां तिजसि बघतां हर्ष न मिती ।
उभी गंगा जेथें विधिमुख जिला देव नमिती ॥ १२७ ॥
सहस्रादित्यांची जणु समरूची एकवटली ।
जगत्पापांधारा खनन करण्या काय नटली ॥
अशी देखे माता चरणिं करि लोटांगण तदां ।
नृप क्षाली प्रेमोद्भूतनयनतोयें मग पदा ॥ १२८ ॥

वृत्त वसंततिलका.

शाला नृपासि अतिहर्ष न माय चित्ती । रोमांचरूप उमटे सकलांगभिती ॥
प्रेमै तदक्षियुगलांतुनि जाय पाणी । होतां सगद्गद गळा वदवे न वाणी ॥ १२९ ॥
पाहोनि माय करितां नमना तयाला । आणी कृतार्थ करणें चि मनांत यांला ॥
ठेवी भगीरथशिरिं करपंकजा ती । जेणें सुरेंद्रपदवीस हि मर्त्य जाती ॥ १३० ॥
वंदोनि पादकमळीं उदयोस्तु तीला । ऐसें वदोनि करि विष्णुपदीस्तुतीला ॥
माते सभाय्य मजवांचुनि कोण आहे । जो मस्तकीं मि तव पादरजांसि वाहे ॥ १३१ ॥

वृत्त ललित.

जाणती तुला सुर न दीन मी, जाणुनी असे सुरनदी नमी ॥
वाटते मला सफळ आजसें, काक मानसीं उतरतां जसे ॥ १३२ ॥

देवता मुनी नमिति सर्वदा, तूजवांचुनी कवण सर्वदा ॥
ब्रह्मदेव ही तुजसि नानितां, थोर पावला विबुधमान्यता ॥ १३३ ॥

आर्या.

माते सहस्रवदना, नाहीं सामर्थ्य तव गुणा गाया ॥
नागा ही तुजवांचुनि जाऊं कवणा अभीष्ट मागाया ॥ १३४ ॥
तुजवांचुनि मत्पितरां कवणा सामर्थ्य सांग ताराया ।
रविनेचि जाय तम जें, उगवुनि करितील काय तारा या ॥ १३५ ॥
मत्पूर्वज कपिलाच्या, शापें गेले मरोनि नरकाल ।
दैवें करील परवश, झाल्या प्रतिकूळ काय नर काल ॥ १३६ ॥
यास्तव मदर्थ ये तूं, भूवरि करण्यासि शुद्ध पितरां या ।
वितराया स्वर्गाला, होई सोपानपद्धति तराया ॥ १३७ ॥

वृत्त शार्दूलविक्रीडित.

गंगा ऐकुनि भूपवाक्य वदली राया कसे हें घडे ।
वेगे कोण धरील सांग मजला जी भूवरी मी पडें ॥
भूमी भेदुनि खालती निज बळें जाईन मी अन्यया ।
याचा काय विचार सांग मजला ये भूपते त्वन्मता ॥ १३८ ॥

दिंडी.

म्हणे नृपती जाईन शंकरातें, भक्तियोगें मी शरण आजि माते ।
तज मुकुटी वाहील शूलपाणी, भक्तराज ही जाण सत्य वाणी ॥ १३९ ॥
वदोनीयां गंगेसि तदा ऐसें, जाउनीयां कैलासनर्गी वैसे ।
करी ध्यान चित्तांत शंकराचें, वेदमंत्रेंकरुनि स्तवी वाचे ॥ १४० ॥

पद.

ये सज्जनहृदयकमलवास शंकरा रे ये ॥ घु० ॥
दक्षाध्वरहर हर भव सच्चित्सुखपूर्णविभव ।
निर्दालीं भय भवभय ज्ञानसागरा रे ॥ १ ॥ ये० ॥
जगतांचा मायबाप तूच हरिसि सर्व पाप ।
निववुनि मच्चित्ताप, सुखविं पामरा रे ॥ २ ॥ ये० ॥
करितां स्तवनासि राय, प्रगटे शिव सदयकाय ।
रघुपातिसुत धरुनि पाय, घे म्हणे वरा रे ये० ॥ ४ ॥ १४१ ॥

वृत्त भुजंगप्रयात.

उभा राहिला येउनी शूलपाणी, वरं ब्रूहि ऐशी वदे मूळ वाणी ।
नृपा ऐकतां थोर आनंद झाला, जसा मेघशब्दें मनीं चातकाला ॥ १४२ ॥

नृपे देखिला चंद्रकोटिप्रकाश, करी जो प्रभू भक्तहृत्तापनाश ।
 शिरां चंद्र भाळीं शिखी कंठि काळा, चतुर्बाहु शोभे उरीं सर्पमाळा ॥ १४३ ॥
 दिसे कृत्तिवासा शिवा वाम अंगा, तनूभूषणीं लेइलासे भुजंगा ।
 प्रसन्नासि त्या पाहुनी देवराया, धरी नम्र होवोनि भूपाळ पायां ॥ १४४ ॥
 म्हणे राय आणीक ते काय मागूं, असे सत्य माझेवरी आनुरागू ।
 कृपाळू जगन्नायका देवराजा, म्हणोनी च दृष्टी पडीलासि माझ्या ॥ १४५ ॥
 परी लागली एक चिंता मनासी, दयाळा तुम्हावांचुनी कोण नाशी ।
 गती द्यावया पूर्वजां येत आहे, तथा स्तू म्हेने राजया शूलपाणी ।
 नृपाची अशी ऐकुनी दीनवाणी, तथा स्तू म्हेने राजया शूलपाणी ।
 सर्वे घेउनी तो निघे भूतसंघा, शिरां ध्यावया विष्णुपादोदंगगा ॥ १४७ ॥
 हिमाद्रीवरी शंभु जांवाई आला, श्वशूरासि दावावया विक्रमाला ।
 म्हणे हाक मारीं नृपा स्वर्धुनीतें, पहा भार घेतों शिरां आज मी तें १४८ ॥

वृत्त पृथ्वी.

करी स्मरण भूपती जंवर आठवोनी पदा ।
 असे सुरतरंगिणी नृपतिदक्षिणांकीं तदा ॥
 म्हणे भगिरथा तुझी समज कन्यका बा मला ।
 पतीजवळि पोंचवीं जगति हो यशस्वी भला ॥ १४९ ॥
 विलोकुनि म्हणे तिला नृप दिली मला पामरा ।
 पितृत्वपदवी तुवां जननि वंद्य जी सामरा ।
 महत्त्व दिधलें तसें झटिति तातकार्या करीं ॥
 शिरां तुज धरी जगत्प्रभु अतां चि ये भूवरी ॥ १५० ॥

वृत्त वसंततिलका.

त्यातें तथास्तु म्हणुनी मग गुप्त शाली, येण्यासि भूमिवरि वेगबळें निघाली ।
 आगीरथी म्हणति यदुहिता म्हणोनी, गंगेसि धन्य गमला न.तदन्यकोणी १५१ ॥

कटाव.

सुरलोकाहुनि गंगा खालीं, भूमीवरि येण्यासि निघाली,
 शर्वजटा ती उडीच घाली, देवमंडळी पाहूं आली,
 फिरति विमानें दाटी शाली, मुनिगणसंतति सर्वे मिळाली,
 जयोस्तु म्हणुनी स्तवनें करिती, सुरांगना ओंवाळिति अरती,
 किन्नर टाकिति पुष्पे वरती, हाहा हूहू तुंबरू गाती,
 सर्व अप्सरा प्रेमें नाचति, घो घो शब्द पूर चालला,
 अरुण सांवरी मूर्यरयाला, नक्षत्रांच्या वाहती माळा,

मोत्यापरि त्या दिसति तळाला, पाहुनि पर्वत फेन मळाला,
 ऐरावतिचा गर्व गळाला, द्विरदांगापरि लाटा वाहती,
 विमाननावा वरी पोहती, विचित्र रंगा तरंग दाविति,
 भुजंगांगापरि प्रवाह धांवति, लयासि कच्छप मत्स्य पावती,
 तरंगवाते पाप इरावे, स्मरण करीतां निर्मळ भावे,
 काळाचे भय मुळी न पावे, स्नाने विष्णुपदाला जावे,
 पवित्र ज्यांनीं चरित्र गावे, एकवीस कुळ उद्धारावे,
 त्या गंगेचे दर्शन घ्यावे, तरीच मनुजे जन्मा यावे,
 गंगा आली, शिवजटेत गुप्त झाली ॥ १५२ ॥

वृत्त शार्दूलविक्रीडित.

गंगागर्वहरावया सगरजा तारावया गावया ।
 कीर्ती भक्तजनीं पवित्र हि जगत्पापा विनाशावया ॥
 व्हाया शांत विषोत्य ताप सदये श्रीविष्णुपादोद्भवा ।
 गंगा मस्तकि घेतली सुरवरे वर्णू किती त्या भवा ॥ १५३ ॥
 होता गर्व नदीस वेग धरिता नाही च कोणी परी ।
 येतां शंभुजटेत सर्व हरला बिंदूपमेलाला धरी ॥
 झाली गुप्त जटांतरी न कळली जावोनि कोठे वसे ।
 योरांशीं अभिमान जो धरि त्या लोकांत यारा नसे ॥ १५४ ॥
 होतां खिन्न करोनि यत्न पहिला त्या खेद झाला नवा ॥
 भ्याला भूप झणे अतां करूं कसे देवाधिदेवा मला ।
 रक्षीं दे पितरासि स्वर्गगतिला सोडोनि गंगाजळा ॥ १५५ ॥
 ऐकोनी करुणार्द्रवाक्य द्रवला शंभू नृपाचे तदा ।
 टाकी त्या च हिमालयी अति शुची गंगाप्रवाहा मुदा ॥
 संपादोनि पराक्रमे चि दिधली जांवाइ यानें खरी ।
 दावायसि गमे जना श्वशुर त्या कीर्तीस वाहे शिरी ॥ १५६ ॥
 झाले सात प्रवाह त्यांत इतरद्वीपीं सहा चालती ।
 आला एक भगीरथार्य जहला तो तीन भागाकृती ॥
 ब्रह्माविष्णुशिवात्मक प्रकृतिचें त्रैगुण्य ते भिन्नता ।
 पावे काय जगच्छिवार्थ वहते स्वीकारुनी तोयता ॥ १५७ ॥
 गंगोत्री पहिली दुजीस झणती मंदाकिनी यापरी ।
 तत्पूर्वेस असे जिला अलकनंदा नांव ती तीसरी ॥

गंगोत्रीत असे भगीरथशिळा केदार मंदाकिनी ।
कांठी तीसरिचे वसे नर अणी नारायण श्रीमुनी ॥ १५८ ॥
गंगा सोडुनि दीवली निजजटेपासेनि ती जातसे ।
कैशी हें पहवें ह्मणोनि बदरीकेदारमध्ये वसे ॥
ऐसें पर्व विलोकुनी अलकनंदेचे तटीं स्वर्गती ।
दाया भक्तजनां वसे नर सवें नारायण श्री ॥ १५९ ॥

वृत्त मालिनी.

निजपदविभवाचें काय माहात्म्य आहे
समजुनि मनि ध्याया येउनी विष्णु राह ॥
नरसह तप चाले उग्र नारायणाचें ।
सुरमुनी अति हर्षे पाहुनी गात नाचे ॥ १६० ॥
हरिहर वसती ज्या स्वर्नदीपुण्यकांठी ।
सतत सुरमुनींची दर्शनालागि दाटी ॥
अनुपम किति वानूं स्थान तें मी स्ववाचा ।
शतजुनकृतपुण्यें लाभ होतो तयाचा ॥ १६१ ॥
सुलभ सुरपदाचा लाभ यज्ञादिकर्त्या ।
असुलभ बदरीच्या काननीं वास मर्त्या ॥
करुनि सुरनदीचें स्नान केदारनाया ।
नमि जरि नर त्याच्या येतसे मुक्ति हाता ॥ १६२ ॥
अतिशय महिमा तो योर नारायणाचा ।
भवभय हरि ज्याचें नांव घेताचि वाचा ॥
करुनि अलकनंदास्नान जो मूर्ति पाहे ।
सकृदपि नर बैकुंठासि जावोनि राहे ॥ १६३ ॥

वृत्त वसंततिलका.

अन्वर्थक प्रकट नांव हिमालयाचें । भारीच बर्फ दिसताति थंवे जयाचे ॥
षण्मास यास्तव सुपुण्य तया स्थळासी । देवांविणें गमनशक्ति नसे नरासी ॥ १६४ ॥

वृत्त भुजंगप्रयात.

शरत्कालि पूजा करोनी तयाची, कपाटासि लावोनि येतात साची ॥
वसंताति केल्या खुलीं तीं कपाटें । असे नून पूजाचि सर्वांसि वाटे ॥ १६५ ॥
जया देव येवोनियां पूजिताती । सुरस्त्रींसवें नित्य गंधर्व गाती ॥
वसंतापुढें मार्ग त्या ठायि जाया । शरत्कालपर्यंतची रामराया ॥ १६६ ॥
पुढें ओघ तेथोनि येतात खालीं । मधें ऐक्यता त्यांत दोघांसि शाली ॥

मिळे यत्र गंगोत्रि मंदाकिनीतें । धरी स्थान रुद्रप्रयागाभिधेतें ॥ १६७ ॥
 दिला भाग रुद्रासि तेथें सुरांनीं । असें सेवितां मुक्ति दे जें नरांनीं ॥
 तथा तीर्थ साहोनियां ताप साचा । तपातें करी स्तोम तो तापसांचा ॥ १६८ ॥
 असे श्रीपुरी पूर्व अंगास खालीं । रमा कांतनारायणासारिं आली ॥
 तपोभंगभीत्यर्थ दूरीच राहे । झणोनी पुरी श्री असे नांव वाहे ॥ १६९ ॥
 पुढें तीन ॥ एकेचि ठायीं । मिळाले मुळीं भिन्नता ज्यासि नाहीं ॥
 भावासि वाहे । परी आत्मरूप स्वयें एक आहे ॥ १७० ॥
 रुद्राच्या हराया । सुरीं याग केला असे याचि ठाया ॥
 तशा देवयज्ञी हरी तुष्ट झाला । म्हणें कांहीं मागा सुरांतें वराला ॥ १७१ ॥
 तथा बोलिले देव देसी वरासी । तरी ईतुके दे दयाळा अह्मांसी ॥
 अम्हों याग येथें असे आजि केला । धरो तीर्थ देवप्रयागाभिधेला ॥ १७२ ॥
 करी स्नान जो दान त्या मुक्ति व्हावी । तपा जो करी त्या स्वरूपासि दावी ॥
 तथास्तू म्हणोनी हरी गुप्त झाला । वसे नांव देवप्रयाग स्पळाला ॥ १७३ ॥

साकी.

झणे गङ्गाधिसुत सुरप्रयागापासुनी गंगा आली ॥
 उल्लंघोनी हिमालयातें, पर्वतराजाखालीं ॥ १७४ ॥
 तये ठिकाणीं हरिद्वार हें स्थान असे रघुराया ॥
 स्वर्गद्वारचि जाण लक्ष्मणा विष्णुदर्शना जाया ॥ १७५ ॥
 शिवद्वेष मनि धरुनि यज्ञ ते ठायीं दक्षें केला ॥
 यज्ञपती शिव कोपे दक्षासह मख नाशा नेला ॥ १७६ ॥
 सभय सुरांनीं स्मरतां, ते क्षाणि श्रीहरि तेथें आला ॥
 शिवासि जातां शरण सुरांसह शिव ही येता झाला ॥ १७७ ॥
 शर्वाज्ञेनें बस्तमुखातें लावुनि गंगास्नाना ॥
 घालितांचि तो सजिव दक्ष करि, शिवस्तुतीतें नाना ॥ १७८ ॥
 रुद्रातें सुर भाग देउनि, स्तविती जोडुनि पाणी ॥
 वरदराज तो संतोषे मग, वदे सुरांतें वाणी ॥ १७९ ॥
 हरिप्राप्तिचें द्वार म्हणोनी, हरिद्वार हें राहो ॥
 नांव पुरीला एथें येतां, पतितहि मुक्ती पावो ॥ १८० ॥
 क्रतुदर्भांनें पूर्णगर्भ हें, तीर्थ जाहलें याला ॥
 कुशावर्त हें नांव जनातें, ने स्नानें मोक्षाला ॥ १८१ ॥
 असें वदोनी शंभु राहिला, बिल्वकेश या नांवें ॥
 पश्चिमभागीं गंगातीरीं पुरीत हरि ही राहे ॥ १८२ ॥

मायानगरी तीच राघवा, हरिहर जेथें वसती ॥
 त्या गंगेला काय वर्णु मी, सहस्र जिन्हा नसती ॥ १८३ ॥
 शर्वजटोद्भव वीरभद्र जो, दक्ष वधाया आला ॥
 हरिद्वार या क्षेत्रा मार्गे, प्रेमें वसता झाला ॥ १८४ ॥
 क्षेत्राजवळी पश्चिमवाहिन, रामा गंगा झाली ॥
 पुढें अग्निच्या दिशे लक्षुनी, वेगें सिंधु निघाली ॥ १८५ ॥

आर्या.

आहे तदग्रभागी, जो निर्दी दक्ष लोकपा बांधा ॥
 दावाया सुपय तया, कनखल हें तीर्थ लोक पावाया ॥ १८६ ॥
 तत्तीरी दक्षेश्वर पुण्यक्षेत्र हि असे नरा ज्याचा ॥
 बा लाभ सुखद जैसा इंद्राच्याही तसा न राज्याचा ॥ १८७ ॥
 ऐशी अनंत तीर्थे, जीत मला वर्णवे न रामा ती ॥
 नेती विष्णुपदातें, यत्तीरज लागतां नरा माती ॥ १८८ ॥
 संक्षेपें तुज कथितों, गंगातीर्यासि रामराया गा ।
 यत्त्रानें स्वर्ग मिळें, जो न पिळें करुनि पामरा यागा ॥ १८९ ॥
 त्याच्या पुढें हि पश्चिम भागी रानांत गडमुनीसाठी ।
 मुक्ती द्याया आला गडमुक्तेश्वर वसे धुनीकांठी ॥ १९० ॥

वृत्त भुजंगप्रयात.

तयाच्या पुढें हस्तिनापूर रामा, असे चंद्रवंशांत जो हस्तिनामा ।
 महा शूर तो भूपति श्रेष्ठ झाला, सुरांच्या सभेमाजि गाताति ज्याला ॥ १९१ ॥
 अपापी निरोगी चिरायू तसा ही, वसे लोक जेथें परोत्कर्ष साही ।
 अकाली नसे मृत्यु राज्यांत याच्या, रिपुत्रास स्वप्नी न राज्या तयाच्या ॥ १९२ ॥
 करी यज्ञ भागीरथीतीर्हि भारी, सुखें नांदती ज्या स्थळीं मर्त्य नारी ।
 प्रतापी पुरा आपुलें नांव ठेवी, प्रसन्ना जया सर्वदा सिंधुदेवी ॥ १९३ ॥

वृत्त शार्दूलविक्रीडित.

फर्काबादपुरी पुढें हि दुसरी भागीरथीच्या तीरी ।
 नाहीं जीस सरी प्रकाश पसरी सोन्याचिया गोपुरी ॥
 राजा जीत हरी जना सुख करी प्रख्यात जो भूवरी ।
 गंगा ध्यान्न धरी वसे द्विजकरी दे दान लक्षावरी ॥ १९४ ॥
 रम्य क्षेत्र, तसें पुढें दिसतसे ज्या उपमा ही नसे ।
 ब्रह्मवर्त असें जयासि विलसे नांव स्वयें स्वर्गसे ॥
 गंगाकांठि वसे जयांत निवसे ब्रह्मेश्वर श्रीरसे ।

संपूर्ण स्वयशें जनाघ दवसें नाशी सुखा देतसे ॥ १९५ ॥

वृत्त उपजाति.

यज्ञार्थ पूर्वी अति शुद्ध लोकीं, ब्रह्मां स्थळां येउनियां विलोकी ।
गंगातटां बांचुनि अन्य जागा, न ये मनालागि पवित्र यागा ॥ १९६ ॥
महीवरी पातलि देवयानें, आरंभिलां अध्वर देव यानें ।
गंगातटांकीं विधियज्ञ चाले, गंधर्व विद्याधर सिद्ध आले ॥ १९७ ॥
देवांगना सुंदर नाचताती, गंधर्व ही सुस्वर सोम गाती ।
स्वयें करी यज्ञ धणी जगांचा, वर्णील त्या काय मनुष्यवांचा ॥ १९८ ॥
करोनि यज्ञासि नदीतटांकीं, सुवर्णपात्रांसि नदीतें टाकी ।
गंगाजळीं स्नान करावयासी, आलां विधी घेउन स्वर्गवासी ॥ १९९ ॥
सुस्नान यज्ञावभृतांर्य झालें, संतुष्ट होवोनि विरिंचि बोले ।
गंगेत आवर्त मर्दर्य झाला, म्हणोनि मन्नाम व्हील याला ॥ २०० ॥
यावांचुनी प्रीति नसे दुजांची, म्हणोनि मी राहिन कांठि यांची ॥
बोलोनि ऐसें विधि त्यां च ठायीं, ब्रह्मेशालिगाकृति राहिलहै ॥ २०१ ॥
जी ब्रह्मतीर्थांत मनुष्य न्हाला, ब्रह्मेश्वराच्या करि पूजनाला ।
पापांचि ती जाय जळोनि कोटी, पुन्हा न ये तो मर मायपोटी ॥ २०२ ॥

वृत्त गूथिका.

सत्यलोक कयिला वरि आगमें, क्षेत्र रम्य बघतां मज हा गमे ।
सर्व देव वसताति जया स्यळीं, तीर्थजाति अवघी निवसे जळीं ॥ २०३ ॥

वृत्त पृथ्वी.

पुढें सरळ चालली निजपतीस भेटावया
हिमाचलसुकन्यका पितृकुला त्यजोनी दया ।
सती पितृगृहांतुनी श्वशुरगोहें जातां जशी
पुन्हा न परते जनीं कुलपतीमुता ही तशी ॥ २०४ ॥
हिमाद्रितुनि ये मधें कुशिकासिंधु भेटास ती
समर्थ तनया निघे सखिस देत भेटी सती ।
पुरें उभयतां तटीं असति दोन ही तीं तशीं
प्रकाशकर शोभती श्रवणभूषणें तीं जशीं ॥ २०५ ॥
सुरम्य पुर सव्य जें जडितरत्नमाणीक हें,
यथार्थ अपसव्य तें उघड कर्णपूर स्वयें ।
तया स्याळि बकादि जी शुक्रपिकादि पंक्ती वसे
दिसे श्रवणभूषणा जडित रत्नमोतीं जसे ॥ २०६ ॥